links rechts

DE NIEUWE STEM

18e jaargang nr. 10
oktober 1963

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

„DE NIEUWE STEM"
maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: T. Haan, Fr. de Jong Edz., Anna Muntjewerf, Sonja Prins (secretaresse), W. F. Wertheim; voor Vlaanderen: J. Kruithof. Met medewerking van de twee eerstgenoemde oprichters.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - Prof. Dr. B. Delfgaauw - Prof. Dr. B. Landheer - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Drs. Th. van Tijn - Drs. P. Valkenburgh.

Uitgave (in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid): Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten. Telefoon 05120-2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somerstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 14,– per jaar (*f* 7,50 per half jaar). Voor België Bfr. 215 per jaar. Andere landen: *f* 17,50. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.
Losse nummers *f* 2,–, resp. Bfr. 30.

De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten, aan wie tevens alle correspondentie over administratieve aangelegenheden gericht moet worden.

Correspondentie over de inhoud:
Men wordt verzocht kopij, correspondentie met de redactie en recensie-exemplaren niet te zenden aan de uitgever of de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, Schalk Burgerstraat 32 ^{3}, Amsterdam-O. Inzendingen worden in behandeling genomen wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

TER AFBAKENING

De hand in eigen boezem stekend – links wo das Herz ist – biedt de redactie dit speciale nummer de lezers aan. Die eigen boezem is ruim: ook leden van de redactieraad hebben zich niet ontzien tot het welslagen der onderneming het hunne bij te dragen.

Twee oude opzetten voor extra-nummers zijn daarmee tegelijkertijd tot verwezenlijking gekomen. Twee in één: dat is goed dialectisch en dat sluit aan bij de begrippen „links" en „rechts". Samen vormen zij een geheel, dat sommigen onzer graag uit elkander zouden willen scheuren. Toch zijn wij wel zo wijs te weten, dat het afgescheurde deel als de salamanderstaart door een nieuw vervangen zal worden. Sommigen hebben plezier in het afrukken zelf, anderen in het nieuwe, dat ontstaat, weer anderen durven die vurige beestjes eigenlijk niet aan te raken.

Betekent dat, dat de redactie en de -raad in vleugels zijn te verdelen – ook zij? Wij laten het antwoord, na hetgeen hierboven reeds is opgemerkt gaarne den lezers. Wij doen dat „in vol vertrouwen". Zo heet zoiets toch in de politieke wereld, wanneer door een demagogisch beroep op de aanhang de eigen onzekerheid ommanteld wordt? U moogt dus etiketjes plakken op onze voorhoofden – wij doen dat zelf niet. Het was er ons n.l. om te doen ons eens zonder etiket te etaleren: zó als we willen, dat u zou denken, dat we werkelijk zijn. Dat was één van de plannen voor een extra-nummer: laat ieder schrijven wat hij in de Nieuwe Stem ziet – dan zal daaruit blijken, waar na bijna achttien jaargangen de plaats van het blad is.

Een ander plan was aan te tonen, dat in alle groeperingen van politieke aard thans meer dan ooit twee vleugels te bespeuren zijn, een linkse en een rechtse. Wij zouden dan iedere stroming daarop aankijken en aan het etiketteren geslagen zijn. Nu verbiedt de politieke etikette zulk een herverdeling van gevestigde belangen. Ook voor de door ons beoogde kernsplitsing viel daarom alleen via omkoperij of spionnage aan de nodige informatie te komen.

Daar haar middelen onvoldoende en haar spionnage-systeem onbetrouwbaar bleek, heeft de redactie van dit plan afgezien. Haar restte niets dan het bedoelde procédé op haar zelf toe te passen. Daaruit blijkt tussen haakjes weer eens hoe naief zij in politieke zaken is: wie vertoont er nu zijn barsten?

Toch was zij niet zo van zin tot zelfbehoud verstoken, dat zij de vraag naar links en rechts minder als een vraag van splitsing dan als één van precisering, en dus van uiteindelijke overeenstemmingsmogelijkheid, stelde. Het werd een vraag naar de begrippen en naar de functies van „links" en „rechts". Als ieder, die bij de eerste bespreking aanwezig was, zijn mening zou geven moest er wel iets van een eigen gezicht van de Nieuwe Stem naar voren komen. Wij hadden een klassiek liberaal vertrouwen in dit vrije spel. Toch moest er — per slot z ij n we geen liberalen — ergens een steen aan het rollen gebracht worden. Dat werd de taak van de (naar ancienniteit) jongste redacteur. Deze plicht gaf hem overigens een recht — dat hoort zo volgens de Internationale — het recht nl. om allen, die hem tegen de schenen schopten te slaan. Om ten slotte de eenheid in het schrijverscollectief te herstellen, kreeg één der oprichters-redacteuren de opdracht een samenvatting te schrijven. Nodeloos te zeggen, dat noch hij, noch de redactie (ditmaal écht als collectief) instaan voor wat ieder schrijver separaat betoogt.

Dit alles betreft de buitenkant (en een stukje juridische bovenbouw in de laatste zin). De binnenkant is meer onthullend: akelig veel misversand en foutief woordgebruik. Voldoende om nog enige jaargangen door te discussiëren. Gelukkig worden doorgaans door nieuwe fouten en misvattingen de oude in evenwicht gehouden.

Een van de meest frappante zaken is voorts, dat links meer aandacht krijgt dan rechts. Bovendien valt het daarbij op, dat de moeilijkheden van links eigenlijk die van het socialisme zijn, en bovendien, dat die problemen al bestaan, zolang er socialisten bestaan: het is en blijft een twistziek volkje, dat de wereld verbeteren wil.

Het enig nieuwe is dan ook, dat w ij ditmaal die moeilijkheden behandeld hebben — zo en passant van links naar rechts en van rechts naar links.

Fr. de Jong Edz,

KOERSEN

Links	Rechts
ongelovig	*gelovig*
humanistisch	*christelijk*
rationalistisch	*dogmatisch*
vooruitstrevend	*conservatief*
links	*rechts*

Sinds de afgevaardigden van de Pacifistisch Socialistische Partij in de Tweede Kamer der Nederlandse Staten-Generaal aan de rechterzijde zijn ondergebracht is er iets mis. De tot parlementaire zittingzaal verbouwde balruimte is kennelijk zozeer op evenwicht van links en rechts gebouwd, dat het overwicht van één dezer beide aan de ander ten goede moet komen.*)

Maar misschien ware het juister geweest, zegt u, Oud met zijn liberalen bij de confessionelen der rechterzijde te plaatsen. Per slot worden *zij* verondersteld met dezen samen de achterban van de regering-De Quay te vormen.

Bij de confessionelen? Neen, dat gaat niet. Hoe rechts soms ook in politieke zaken, in het geloofsleven, en dus o.a. ter zake van 't onderwijs koersen de liberalen op links. Eigenlijk, eigenlijk, zou het juister zijn de hele P.v.d.A. rechts te plaatsen, prat op haar doorbraak als ze pleegt te gaan. — Juist, het Kamergebouw zou er door verzakken en er zou eindelijk eens iets te zien zijn vanaf de enig waarlijk publieke tribune.

Het is natuurlijk ook mogelijk, dat de Nederlandse politiek al verzakt *is*, waarbij ik in het midden laat, of dat „verzakt" een werkwoordelijke vorm is, dan een van een defamatorisch substantief afgeleide. Laten we het fatsoenshalve — het gaat over de Kamer! — op het eerste houden en onze beschouwingen in overeenstemming daarmee: dan bereiken we het hoge peil waarop eerder van scheef-, subs. door elkaar gezakt dan van verzakt gesproken kan worden. Afgesproken?

Toch lijkt het me overigens goed de gehele problematiek wat uit de buurt van Den Haag te houden, per slot doen zich in andere Europese hoofdsteden en regeringsdorpen dergelijke gevallen voor.

Per slot — maar zover zijn we nog lang niet — is het evenwicht van partijen, confessies, pressiegroepen en zelfs van week- en maandelijkse persorgaantjes en dagelijkse dito organen inderdaad ook een zaak van meer dan nederlandse strekking. Men spiegele zich elders. Evenwicht van groepen en partijen is een zaak van Europees denken, ja van wereldsituatie. En van sociaal-economische ontwikkeling.

Wollige woorden, wat moet dat: Europees denken?

Nu ja, niet in het jargon van onze europeanen, van Brussel maar gewóón: Europees, zoals in Europa gedaan wordt.

Gewoon gedaan? In West dan of in Oost? En hebben Amerikanen en Russen dan met dat „denken" niets uit te staan — denken die niet? Ben je toch een Europese cultuurpatriot?

Misschien wel, ik weet het niet. Maar in ieder geval als je Europees Oost-West verbindt met Wereld Oost-West is het toch wel duidelijk, dat je iets schemert van partijverhoudingen, die zich over de hele wereld uitstrekken.

Internationale partijen dus?

Neen, de tijd van internationales schijnt voorbij. Misschien wel omdat alle politieke vraagstukken een internationaal kantje hebben. En daar ging het om.

Er zijn dus drie onderdelen: Nederland, Europa, de rest.

I. Nederland

Abraham de Geweldige gaf de antithese een naam, en ze was. Schaepman viel haar bij. Links de paganisten, rechts de gelovige broeders en zusters. Maar menig paganist ontkende van het begin af aan dat de politieke scheidslijnen en die der belijdenissen samen moeten vallen. Theoretisch gesproken althans wilde de SDAP als klassepartij staan tegenover de om hun geloof krakelende doch in hun kapitalisme eensgezinde burgerpartijen. En nog weer een andere algemene scheidslijn werd door de liberalen onder deze aangehangen: die van vooruitstrevend en conservatief.

Gelet op de praktijk der controverses en deze geplaatst tegen een ruimer achtergrond van ontwikkeling in politiek, maatschappelijk en geestelijk opzicht, moet men *deze* tegenstelling wellicht de best houdbare noemen. Maar ze is het dan ook, omdat ze met de ontwikkeling zelf van inhoud veranderen zal. Wat vandaag vooruitstrevend is, kan morgen conservatief zijn. Nog één stap verder: wie vandaag vooruitstrevend is op de manier van gisteren kan als gefrustreerde gebrandmerkt worden: „de revolutionairen van eergisteren" — zo worden dan de links gerichten aan de franje der P.v.d.A. door derzelver voormannen gescholden.

Ik schreef hier bewust „linksgerichten", al had er ook „marxistisch georiënteerden" kunnen staan. Dat is een samenvallen van begrippen, zoals dat in de socialistische gelederen meer voorgekomen is. Altijd had „links" iets met Marx en dus met de theorie te maken — altijd neeg rechts naar de andere kant. Er is in Nederland een tijd geweest, dat die partij bewust toch wel links in deze zin wilde zijn — minder graag „vooruitstrevend".

Conclusie: er zit in de begrippen „links" en „rechts" meer vastigheid dan in die van „vooruitstrevend" en „conservatief". De laatste woorden hebben meer iets van een typologie, de eerste verwijzen toch ook mede naar een ideologische achtergrond.

Dat geconstateerd hebbende, kunnen wij Abraham Kuyper en de antithese weer in het beeldvlak halen. Ook hem immers ging het om geestelijke scheidslijnen en zijn anti-revolutie beoogde de verwerping van dat gehele complex van gedachten, dat in de negentiende eeuw zowel liberale als socialistische democraten zou dienen: de welhaast wetenschappelijke zekerheid, dat het de mens toekomt zijn lot in eigen hand te nemen, opdat het hem hier op aarde welga.

Ik geloof, dat dit element, al zal men het misschien anders formuleren en meer genuanceerd afwegen, de blijvende achtergrond van „links" is. Het is zelfs mogelijk, dat dit begrip niet met deze, noch met andere woorden weer te geven is. Die woorden dragen nog iets in zich van dat negentiende eeuwse „links", terwijl het er in omschreven begrip ook gedeeld wordt door menigeen, die ten aanzien van wetenschappelijke zekerheden en menselijke

prestaties met de nodige voorbehouden behept is.

Het is waarschijnlijk kracht verspillen om de open deur in te trappen, die toegang geeft tot het genuanceerder denken, het minder dogmatische zouden wij bijna zeggen, der huidige linksen dan dat der vorige eeuwse. Toch is er nog met kracht getrapt toen het er om ging (met de doorbraak van 1945) vroeger rechtsen over de lijn der oude partijscheiding naar links te trekken. Zo krachtig, dat men zich afvraagt of niet met de woorden ook het begrip weggegooid werd. Niet meer materialistisch, niet meer in de klassenstrijd getaand en niet meer gelovend in de voortgang ten goede der maatschappelijke ontwikkeling: zo werd het nieuwe socialisme voorgesteld. Het verwierp alles wat naar autoritaire vormen zweemt en zou eer „personalistisch" dan „links" te noemen zijn. Het had er iets van, dat in de echte oude zin de liberalen nog linkser zouden zijn. Nog linkser: dat betekent in dit geval vooral: de bedoelingen der ex-rechtsen vrezend, hun eerlijkheid als democraten wantrouwend: hoe zal het gaan — dat wantrouwen geldt nog! — bij de uitvoering van de mammoetwet? Socialisten met nog wat klassenstrijdmerg in hun beenderen kunnen hier naast de liberalen gaan staan.

Maar wat er in de praktijk gebeurde was iets anders: juist veelal de doorgebrokenen in de nieuw gevormde socialistische partij bleken het te zijn, die een ideologisch radicalere aanpak meenden te kunnen verwachten dan hun nu ten deel viel. Het is zelfs met vrij grote zekerheid aan te nemen, dat velen, die potentieel in de laatste tien jaar de stap uit hun rechterpartij naar de P.v.d.A. zouden hebben kunnen doen, dat niet gedaan hebben, omdat hun deze partij te weinig verscheiden voorkwam van wat zij zelf in hun naaste omgeving gewoon waren. In plaats van opvangcentrum van ontevreden politieke zwervers te worden. prefereerde die partij het beschut bestaan in een welvaartsstaat. Waren de managers daarvan voor een groot deel niet ook de hare? En: waren de burgers daarvan niet haar stemmers: de tot kleine welstand opgekomen lage middeninkomensklassen, arbeiders, beambten, middenstanders?

Zo bleef de doorbraak halverwege steken, gebonden aan de structuur der partijenstaat. Het resultaat was de afroming van links, zoals die sinds jaar en dag door de sociaal-

democratie aller landen bedreven werd, en die men in het algemeen als resultante van twee factoren zien kan: het ingroeien van die partij in de staat en het zich richten op „sociale" politiek van die staat. Er zijn voor het Nederlandse geval — eigenlijk voor het West-Europese — maar het heeft zich hier duidelijk gemanifesteerd — nog wel speciale factoren. De voornaamste daarvan is de pervertering van het oorspronkelijk linkse socialistische denken tot de moorddadigheid van het nationaal-socialisme. Politiek kwamen perversie en moord uit op wat men het „totalitaire" stelsel noemde. Maar, waren de sociaaldemocraten zelf niet ook in hun denken niet nogal totalitair angehaucht geweest? Waren het niet veelal door dik en dun gaanders, aanhangers van een toekomst-utopie, die weinig weerstrevers scheen te zullen dulden? Zeker de felsten hadden zich afgescheiden en zouden zich als communisten ontpoppen, maar toch.... wie zich tegen de burgers verzet, krijgt ondemocratische trekken aangewreven.

Twee dingen heeft de schok van het nationaal-socialisme bij de oude socialisten teweeg gebracht: een versnelling van het ingroeiproces in de bestaande samenleving en (mede daardoor) een zich scherper dan ooit afzetten tegen het communisme — dat laatste weer vooral toen dit onder Stalin zijn terreur-trekken scherp kreeg ingegrift. Wie zich keerde tegen dit ingroeien, omdat hij het tegenstuk: de socialisering van de maatschappij, bleef wantrouwen zolang het privaatbezit der produktiemiddelen in funktie was, en wie dan tevens nog zich tegen terreurmethoden kantte, werd weldra deelgenoot van het bondgenootschap, dat zich om kleine intellectuelenblaadjes verzamelde: „die Heimatlose Linke".

Deze groep geestelijke ballingen vinden we in de afsplitsingen uit de C.P.N., in de P.S.P. en onder de minderheidsmensen in de P.v.d.A. Ik suggereerde al, dat ze een zekere aanvulling soms schijnen te kunnen krijgen uit de rijen van wie rechts van hen staan. Het gaat om diegenen binnen de Partij van de Arbeid of in haar directe omgeving, die zien hoe het volkskapitalisme van na 1950 tot een ondemocratische gelijkschakeling op commerciële basis dreigt uit te lopen — een vorm van staat en maatschappij, waarin de apparaten heersen, hetzij in de menselijke vorm van ano-

nieme bestuursorganen, hetzij in de technische vorm: enquêtes, automatiseringen en atoomwapens. Het zijn dezelfde punten van aanstoot, die ook voor radicaal gezinden in de confessionele groepen gelden. Hun belangstelling voor Marx is daaruit mede te verklaren, al speelt ook het gevoel, dat men het communisme moet begrijpen een grote rol. Kunnen zij samen, deze Heimatlose Linke en deze rebelse rechtsen een nieuwe eenheid vormen? Een partij? Een pressiegroep? Een lezerskring van De Nieuwe Stem?

Voorlopig geloof ik alleen: het laatste.

II. Europa

Het bovenstaande is nogal op Nederland toegesneden — men zou met enig recht kunnen zeggen: hou je mond maar, want wat is voor ons in de huidige grote wereld, dat verouderd Europese landje nog? Het heeft daarom zin de grenzen wijder te trekken. Wij gaan dus enige stappen verder: Europa dient zich aan als volgende grote leefeenheid. Europa? Maar wat is dat? Een verzameling landen en volken van de Oeral tot de Atlantische Oceaan, of van de Oder-Neisse tot de Pacific?

Het is altijd mooi om bij de gedachte te beginnen. Het Rijk van de Geest — van de Europese Geest in casu. Dat strekt zich per traditie (per westerse traditie....) toch wel langs de kusten uit en over de kolossale volksplanting bewesten de Atlantische wateren. Er zijn enkele uitlopers naar Rusland. Welnu in het Rijk van de Europese Geest heeft zich de wereldbeschouwelijke botsing links-rechts in de vorige eeuw danig doen gevoelen. De botsing van kerk en staat was er een verschijningsvorm van; ze deed zich in diverse vaderlanden voor. In schoolstrijden spitste zij zich toe. De gevolgen daarvan voor Nederland toonde ik boven. Maar de wezenlijke geestelijke achtergrond is van ruimer strekking dan kwesties van staat en school en kerk. Die raken aan de geloofsleer en aan de wetenschappelijke beschouwingswijs, die daar tegenover kwam te staan.

De politieke vormen van deze strijd kabbelen in dogmatische landen als het onze nog wat door — zin hebben ze nauwelijks meer. En hoe staat het met geloof en natuurwetenschap? De fronten zijn afgebrokkeld en iets van een

wederzijdse doordringing laat zich proeven – neen, niet in de sfeer van beider dogmata, als ik het zo mag uitdrukken – wel in die van beider begrip van de menselijke kennis en menselijke mogelijkheden. Zie ik het fout, als ik meen, dat in het theologisch denken de uitzichtloosheid van het menselijk handelen en de onvermijdelijkheid van berusting in een kwade aardse wereld aan effectiviteit hebben ingeboet? Is dat niet gebeurd tegelijk met een open staan voor de wereld en haar menselijke en maatschappelijke problemen? Is er daarnaast nog een moderne bijbelexegese mogelijk die niet met wetenschappelijke explicaties rekent?

Opvallend is nu, dat van de andere zijde de afbraak van het „dogma" veel verdergaand is. Als er zo iets bestaat als een moderne natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing, dan is daar toch wel het hemelbestormende effect geheel uit verdwenen. De ontwikkeling van het wereldbeeld (in letterlijke zin) is gegaan van deterministisch tot „probabilistisch", tot het besef van „natures statistical tendency to disorder" (zin 1, hoofdst. II Wiener, Cybernatics). De mens heeft een incompleteness die organisch is, en die als „zonde" geduid zou kunnen worden. Het aards levensgebied is een voorlopig eiland, waar vrijheid en orde verdedigd moeten worden. De voortgang is geen vooruitgang meer, maar een steeds dichter benaderen van ordeloze gelijkheid. Het leven heeft iets van een anti-natuur, iets van een „bij gratie".

Kunnen wij zo tegenover het naar „links" draaien van de geloofssfeer een naar rechts draaien van het natuurwetenschappelijke zien? Is hier een synthese na de antithese op komst? In ieder geval is er reden genoeg om aan te nemen, dat deze negentiende eeuwse links-rechts scheiding zijn functie verloren heeft. Dat hier eerst recht een mogelijkheid tot „doorbraak" geboden wordt. Wie daarbij schoorvoetend volgen, zijn de hangers aan het oude, in dit geval aan de oude tegenstelling links-rechts.

Er treedt op wat we zouden kunnen noemen een probleemverschuiving. Zoals bij al zulke verschuivingen (de historie is er vol van voor wie ze zien wil) is ook hier niet de oude stelling op een bepaalde dag totaal verlaten en zijn de partijen van dan af gehergroepeerd. In zekere zin, zit daar het gelijk van de conservatieven in. Wie echter de

nieuwe vormen ziet doet er goed aan niet te veel op de oude terug te vallen.

Nog alleen de áchtergrond van „Europa" vormt het nu gesignaleerde. Het heeft een in wezen veel wijdere strekking dan het alleen Europese. Dat toch is een kwestie van de huidige vraagstukken van dat werelddeel — vraagstukken, die met haar afstand van de wereldhegemonie verband houden en die dus ook al weer van wijdere betekenis zijn. Laat ons niet weer afdwalen en bij het kernland blijven. De strijd, die zich daar afspeelt, is een strijd om de eigen vorm. Politiek komt dat in de eenheidswrijvingen naar voren. De tegenstellingen van politieke aard, die zich daarbij doen gevoelen zijn nauwelijks onder links en rechts onder te brengen. In heel ouderwetse zin valt er natuurlijk wel te denken aan de R.K. kerk als centraliserend machtsapparaat en in moderne zin valt er te denken aan kwesties betreffende de macht van de Hoge Autoriteit om bij kartelovereenkomsten in te grijpen en ook — en dan in klassieke zin — aan de werkelijke macht van de diverse vertegenwoordigende lichamen. „De waarde van het Verenigd Europa schuilt in het karakter van kartelgemeenschap", wist enkele maanden geleden een correspondent van het Algemeen Handelsblad te melden. De vraag is dus niet meer: mag men hier ingrijpen en de souvereiniteit der staten — voor kort nog een inzetting Gods! — aantasten en mag men het economisch leven vrijlaten — voor kort nog een „wet" der „linkse" liberalen — maar: hoe voegen zich delen in het geheel zonder dat wezenlijke vrijheidsrechten worden te niet gedaan, hoe wordt er geordend, zonder dat de werkelijke macht in handen van supermagnaten — onpersoonlijke massale beslissingsorganisaties — valt? Hoe keren wij hier de ordeloze gelijkheid van allen in een bezielde gelijkwaardigheid?

Door de hele Europese zaak rechts te laten liggen? Dat heeft iets van een donquichotterige boycot; dat is eigenlijk het afwijzen van nieuwe probleemstellingen omdat ze niet in het eigen denkstraatje passen. Het lijkt me nodig eens duidelijk de gronden te inventariseren, waarop men gemeenschap met de gemeenschap der Europeanen wil mijden. Dat is dan alvast negatief een program voor.... een anders

geaard Europa. Engels keerde zich tegen Liebknecht, toen hij, bij het dreigen der Pruisische hegemonie over het nog maar kortelings verenigde Duitsland, zich bereid toonde met reactionaire groepen samen Pruisen te bestrijden. Men moet zijn strijdwijze aanpassen aan de nieuwe macht en de vorm daarvan als bruikbaar voor het eigen werk leren zien.

Zonder twijfel zijn er veel reactionairen, die uit de Europese band willen springen. Ze worden op een gevaarlijke manier daar toch nog binnen gehouden. De leus is dan: het moet: de Russen bedreigen ons – de Amerikanen willen het. En zo, naarmate kartellering en welvaart toenemen zal ook de american way of life een european way worden. Het gaat hier om meer dan een snel verteren en veel kopen – het gaat hier om een economisch systeem, waarin de militaire dreiging grotendeels als vliegwiel dienst doet.

Hoe ontkomen wij aan de bizarre combinatie van Europa, de bom en de welvaart? Door een Europa voor te staan, dat een eigen politiek kan voeren, binnen- en buitenlands – meer nog door de groeiende machten te steunen, die zich tegen het oude Europa moeten afzetten: de exkoloniale gebieden. Puur politiek gezien ligt daar voor links een hefboom, ook op het noodzakelijk werkterrein, dat Europa heet.

De grote tegenstelling

Zonder tegenspraak kan gezegd worden, dat de koude oorlog de wereld angstig verdeeld houdt. Het is meer dan angst voor oorlog, het is angst voor de existentie zelf. Men kan haar ontlopen, deze angst. Men kan flink doen en op zijn wapens vertrouwen. Ook kan men naar een andere tegenstelling dan de beangstigende uitkijken en *die* tot albeheersend verklaren, al is het maar tijdelijk. De populaire pers probeert dat met voetbalwedstrijden, de T.V. met songfestivals, de partijen met verkiezingen. Ik ben bereid het nut daarvan te aanvaarden als 't nut van een duinwandeling: om te ontkomen aan de totalitaire greep van één alles beheersend probleem.

Het lijkt heel wat efficienter om aan die tegenstelling te ontkomen door op economische, geografische en politieke gronden zijn land te onttrekken aan de allesbeheersende

tegenstelling. Twee zaken maken dat wat moeilijk. Ten eerste valt er zo moeilijk te kiezen in staatsburgerschap, ten tweede kan niemand geheel uncommitted zijn. Daarvoor zijn de belangen der landen te zeer verweven, is de aarde te klein geworden. Anderzijds zal juist de onmiskenbare drang aller belangen om te blijven leven noodzaken tot minder uitgesproken identificatie met één der machten van de diarchie.

Localisering van plaatselijke conflicten, ontwapening van gevarenzones, vernietiging van vernietigingswapens: het is vlot geschreven en moeilijk uitgevoerd. Wederzijds wantrouwen zit in de weg.

Is dat wantrouwen te overwinnen? Is op neutralisering waar mogelijk aan te dringen? Ziehier elementen van directe politieke betekenis, die in al hun vaagheid concreet genoeg zijn om tot die ware doorbraak te voeren — de tweede, de echte — die juist bij alle somberte tot ingrijpen dwingt — ingrijpen niet zonder de analytische critiek van Heimatlose Linke en Rebelse Rechtse samen.

Er blijft een zekere paradox over: om de vrede te bewaren moeten we de pluriformiteit tot een te waarderen goed maken, doch om in te grijpen moeten we onze eigen vorm tegenover die der anderen stellen, omdat wij een heilloos afdwalen in het vormeloze vrezen. De juiste maat wordt niet gevonden door er voor te vluchten in het dagelijks blunderen der politiek — al is ook dat een nutte plicht — noch ook door er zich op dood te staren. Wel door critisch onderscheid te maken naar fase en plaats in de ontwikkeling der mensheid, waaraan we ons nader kunnen oriënteren.

Kunnen we ons op deze doorbraak richten en kan De Nieuwe Stem mee dienen om die koers te bepalen?

*) Dat deze gegevens veranderd zijn bewijst slechts de autenticiteit van dit artikel. Trouwens sedert de verkiezingen zetelt de Staatkundig Gereformeerde Partij links!

W. F. Wertheim

LINKS-RECHTS OP EEN BEWEGENDE AARDBOL

De Jong had tot taak, de leden van Redaktie en Redaktieraad van de Nieuwe Stem te provoceren tot een diskussie over *Links-Rechts*. In de brief waarmee hij zijn *Koersen* bij zijn mede-redaktieleden inleidde, verontschuldigt hij zich met de woorden: „ik ben nu eenmaal weinig provocatief aangelegd". Als hij *ergens* mee een lid van de Redaktie van de Nieuwe Stem kon provoceren, dan was het met dit zinnetje. Want als de Nieuwe Stem, in de achttien jaren van zijn bestaan, iets heeft willen zijn, dan is het wel: provocatief.

De Jong speelt zo een beetje met de begrippen links en rechts, hij jongleert er wat mee, laat ze zo nu en dan even voor de aardigheid haasje over spelen en stuivertje wisselen. Maar hij komt ten slotte toch weer na zijn burlesque met zwier op zijn linkerbeen terecht, dat voor hem het ernstige „Standbein" is, tegenover het rechter „Spielbein". Achter alle zwierige scherts verbergt zich dan toch een ernstige sympathie voor een „linkse" gezindheid, die zich uit in non-conformisme, in een verzet tegen een bekrompen „Europees" denken, tegen de tweedeling in de wereld van vandaag.

Ik ben niet ongevoelig voor de charme — en dikwijls ook wijsheid — van paradoxen, ik houd van een genuanceerd, dialektisch denken. Maar toch zijn de capriolen van De Jong mij wat al te barok en krullerig, zijn zijn *koersen* mij wat al te ongericht en willekeurig, al te statisch als van een balletdanser die niet van zijn podium van dertig bij twintig meter weg kan. De oorzaak hiervan is makkelijk aan te geven. De Jong meent te weten wat links en wat rechts is, maar niet wat vóóruit en wat achteruit is. En dat kan nu eenmaal niet. Links en rechts *zijn* verwisselbaar — maar alleen door vooraf de koers te wenden. Als wij niet meer het verschil weten tussen vooruitstrevend en conservatief, tussen vooruitgang en achteruitgang, dan verliest het onder-

scheid „links-rechts" elke zin. De Jong schrijft: „De voortgang is geen vooruitgang meer, maar een steeds dichter benaderen van ordeloze gelijkheid". Gelukkig voorlopig nog ordeloos. Want anders zouden wij, met deze filosofie, spoedig gevaarlijk dicht in de buurt komen van hen die links-rechts in de pas marcheren (en waar blijft dan het non-conformisme), van hen die de pas markeren of pas op de plaats maken. En wordt het tenslotte Rechtsom Keert, dan zijn links en rechts vanzelf van plaats verwisseld.

Maar ook een ordeloze „voortgang", waarbij men niet weet wat vooruit en wat achteruit is, is al op zichzelf beangstigend. Men kan, drijvend op de wisselende stromingen, alle koersen inslaan, desnoods die van Wallstreet.

Het is mogelijk — zoals De Jong terecht stelt, bij zijn terechtstelling van de antithese — dat wat vandaag progressief schijnt, morgen conservatief zal blijken te zijn, en dat, wat vandaag conservatief is, gisteren progressief heette. Het is ook mogelijk dat niet mee lopen met degenen, die langzaam vooruit willen, een vorm is om sneller vooruit te komen, al kunnen degenen die zich met de grote stroom mee laten drijven, dat niet zo makkelijk inzien en blijven ze degenen, die tegen de stroom ingaan, lastposten en spelbrekers noemen. Het is tenslotte allerminst uitgesloten, dat volgens de dialektiek van de *Heterogonie der Zwecke* — de wet van het onbedoelde of zelfs averechtse gevolg — wat vandaag vooruitgang leek, morgen stilstand zal blijken — en omgekeerd!

Maar dit alles betekent niet, dat „links" geen permanente trekken vertoont, trekken die toch in een zekere samenhang staan tot een „progressief" denken.

Vele linksen van vandaag zullen, na de ervaring van de catastrofen van de eerste helft en geplaatst vóór de nog schrikwekkender dreigingen van de tweede helft van deze eeuw, hun koers niet meer uitzetten op een „natuurwetenschappelijke zekerheid" van vooruitgang. Maar zij kunnen nog steeds uitgaan van een krachtig geloof in de macht van de mensheid om deze vooruitgang aktief te bevorderen. En zij kunnen nog steeds vasthouden aan de noodzaak om, in dit streven, wat de middelen betreft, een maximum aan rationeel overleg en aan wetenschappelijke en technische perfectie aan te wenden.

Dit geloof in de vooruitgang als mogelijkheid kan gepaard gaan met een inzicht in de noodzaak van een zware strijd om die vooruitgang van mogelijkheid tot werkelijkheid te maken. Zelfs Marx, die uitging van de zekerheid van de vooruitgang, zag de eeuwige strijd als een integrerend element in dit proces. Pierre Teilhard de Chardin's visie op de natuurlijke en menselijke evolutie mist juist dit dialektisch element: de ontwikkeling naar hoger vormen verloopt in zijn wereldbeschouwing te gladjes, te conflictloos, zoals al door wijlen Scheffer in het *Geloof-Ongeloof* nummer van de Nieuwe Stem is gesignaleerd. Misschien is het daarom dat zijn evolutie geen werkelijke vooruitgang belichaamt en uitloopt, weliswaar niet in een nulpunt, maar dan toch op het daar moeilijk van te onderscheiden punt Omega.

Wat „vooruitgang" is, zal niet voor iedereen hetzelfde zijn. Het hangt in belangrijke mate af van de door ons aanvaarde waardenschaal of een bepaalde ontwikkeling als vooruitgang of achteruitgang zal worden gekenschetst, en die waardenschaal hoeft niet voor ieder gelijk te zijn — ook niet voor alle „linksen". Maar wat het kenmerk van „links" blijft, ondanks alle verschil, is het geloof in de mens, en in zijn potentie tot het zich scheppen van een betere wereld. Dit geloof in de mens impliceert een vertrouwen in de vermogens van het overgrote deel der mensheid — en daarmee een sympathie en steun voor alle emancipatiebewegingen dóór en vóór groepen die tot dusver door maatschappelijke omstandigheden werden belemmerd in hun ontplooiing. Wie „links" is, gelooft in de jeugd, in de mogelijkheden tot ontplooiing voor de arbeider, voor de vrouw, voor de volken en rassen buiten Europa. Hij beschouwt geen enkele groep als bij voorbaat verworpen, als hopeloos, als onaanvaardbaar.

Het gaat in wezen *niet*, bij de antithese *links-rechts*, om concrete vragen als vóór of tegen planning, vóór of tegen de zich Europees noemende gemeenschap. Wie „links" is, laat zijn beslissingen over zulke problemen bijvoorbeeld afhangen van de vraag, of hij vertrouwen heeft in de „planners", in hun progressieve gezindheid, in hun voor-

nemen om een maximale ontplooiing ook voor de minst bevoorrechten te bevorderen. Hij zal hun dit vertrouwen niet schenken, wanneer hij ziet dat de door hen op stapel gezette onderwijswetgeving geen enkele aanduiding bevat dat een grotere stroom kinderen uit de minst bevoorrechte volksgroep via middelbaar en, indien zij daar de geschiktheid en aspiraties toe hebben, hoger onderwijs naar een bredere zelfontplooiing zal worden geleid. Wie „links" is, zal evenmin vertrouwen kunnen schenken wanneer tegenover een iets verhoogd levenspeil dat de aanschaf op afbetaling van een televisietoestel mogelijk maakt, een verbod staat om door het stakingswapen voor een peil te strijden dat de arbeider zelf als rechtvaardig beschouwt; en wanneer die arbeider door een poenale sanctie in moderne gedaante belet wordt ontslag te nemen als hij zijn baas niet langer lust. Kort gezegd, een „linkse" gezindheid hoeft in Nederland van 1963 allerminst te leiden tot een kniebuiging voor de Nederlandse welvaartsstaat en zijn regeringen. Zulk een gezindheid kan zich minstens even vaak uiten in een tegen de stroom ingaan.

En wat het kleine, verloren grootheid betreurende Europa betreft: als de Europese gedachte neerkomt op een voortgezette economische exploitatie van de nog niet geëmancipeerde Afrikaanse massa's, zal de „links" gezinde voor zulk een Europa passen.

Ik kan het met Sonja Prins in zover eens zijn: het gaat bij „linkse" gezindheid om iets anders, om iets veel diepers. Niet om een bepaald „begrip", zoals De Jong meent, maar om een zeker „levensgevoel". Ik ga ook zover met haar mee, dat elke poging om de linkse gezindheid in een dogma te kleden, verstarrend en daardoor gevaarlijk is. Maar ik wil zeker niet zóver gaan om iedere abstraherende theorievorming van „links" af te wijzen. Een vrees voor ieder in abstracte, verstandelijk gefundeerde termen formuleren en adstrueren van de linkse gezindheid, tendeert naar rechts!

Maar de theorievorming moet haar soepelheid handhaven in een dialektische en genuanceerde denkwijze. Jede Konsequenz führt zum Teufel.

Links-Rechts in een rechtse wereld

In West-Europa merken we niet veel meer van linkse stromingen en bewegingen. Het is bepaald niet zo, dat er niets en niemand meer te emanciperen zou zijn. Aan de emancipatie van de arbeiders, van de vrouw, valt nog heel wat te doen. De achterstand van de arbeiders, wat betreft de onderwijskansen, van de vrouw, wat betreft de vrijheid van beroepskeuze, is nog beangstigend groot. Maar deze achterstand wordt door de achtergestelden nauwelijks beseft; de potentiële ontevredenheid wordt afgekocht met het tikkeltje welvaartsverhoging. Deze leidt tot een verburgerlijking, waardoor degenen, die brandstof zouden kunnen vormen voor links, rechts worden.

Waar het bij velen vooral aan ontbreekt, is een aktieve en bewust beleefde solidariteit met linkse bewegingen in die delen van de wereld, waar de emancipatie pas in haar beginfase en links nog strijdbaar is: in Azië, Afrika en Latijns Amerika.

Progressief zijn nog, in het Nederland van vandaag, de verontrusten. Men vindt ze onder de jongeren, onder degenen die links staan binnen de grote politieke partijen, men vindt ze in groten getale onder de pacifisten. Deze verontruste jongeren vindt men, in de laatste jaren, vooral ook onder de intellectuelen, de studenten. Links zijn verder de nog niet verburgerlijkte arbeiders. Die zijn in Frankrijk en in België feller en aktiever dan bij ons.

Toch kan men zeggen dat het niet meer waar is, dat het enige zwaartepunt van de linkse beweging ligt bij de arbeidersklasse. In het verleden golden de „bewuste" arbeiders als de kern van iedere ware linkse beweging. Alleen zij konden de solidariteit met hun medelotgenoten ten volle tot gelding brengen, omdat zij de ideologische strijd konden verbinden met een strijd voor hun materiële welzijn, met de strijd voor betere arbeidsvoorwaarden en hoger loon — omdat zij met de rug tegen de muur stonden. De „linkse intellectuelen" golden als buitenbeentjes, als een min of meer gewantrouwde groep, op het beslissende moment weifelend en in staat om hun strijdgenoten in de steek te laten. Daarom hadden de intellectuelen in vele linkse bewegingen een marginale positie — ondanks het

feit dat de grote voorgangers van de socialistische beweging eveneens tot de groep der intellectuelen gerekend kunnen worden.

Maar er is iets aan het veranderen. De strijd voor hogere lonen, hoe belangrijk ook op zichzelf, is bezig in West-Europa zijn overheersend belang voor de emancipatie der mensheid te verliezen. Een groeiend aantal West-Europeanen wordt zich bewust, dat er op zijn minst één vraagstuk is, dat de voorrang heeft boven de vraag van de loonhoogte: de strijd om het bloot lijfsbehoud voor de mensheid in haar geheel. Nog altijd geldt misschien de marxistische stelregel, dat het best vecht wie tevens voor zichzelf vecht. Maar er heeft in zover een verschuiving plaats gehad, dat de voornaamste strijd niet meer binnenslands moet worden gestreden. De buitenlandse politiek wordt in toenemende mate beslissend voor ons eigen lot.

Dit betekent, dat het niet meer per se de arbeidersklasse is, die in de emancipatiestrijd vooraan moet staan. De gehele mensheid staat met de rug tegen de muur. Het besef hiervan vereist een zekere ontwikkeling, een zeker vermogen om afstand te nemen tot de vraagstukken van elke dag, die misschien bij sommige zogenaamde intellectuelen in sterkere mate aanwezig is dan bij een aanzienlijk deel van de arbeidersklasse. Deze intellectuelen kunnen van de bewuste arbeiders nog veel leren, op het gebied van de solidaire strijd met hun lotgenoten; de een eeuw oude strijd heeft verscheidene arbeiders grote ervaring en een gevoelig zintuig verschaft om vriend van vijand, links van rechts te onderscheiden. Maar niet alleen zijn velen uit de arbeidersklasse verburgerlijkt — zij zien ook de ware taak voor wie links is te beperkt. Het is niet meer alleen of in de eerste plaats de strijd om hoger loon, maar vooral de strijd voor de vrede, waarmee de politieke strijd van links moet worden verbonden.

De traditionele marxistische voorstelling omtrent de rol der intellectuelen in de emancipatiestrijd is hiermee achterhaald. Alsnog te menen, dat intellectuelen bij deze strijd per se onbetrouwbare bondgenoten zijn, is rechts!

Veel gemakkelijker is, in eerste instantie, uit te maken wat links is en wat rechts in een koloniaal land. Zelfs wanneer, voorlopig, het koloniaal bewind meer „welvaart" bracht dan na de bevrijding te verwachten viel, stond het toch buiten twijfel dat links en vooruitstrevend diegenen waren die actief aan de strijd tegen het koloniaal bestel deelnamen. Voorzover er immers van enige „welvaart", onder een koloniaal bewind, sprake kon zijn, bleef deze zeer beperkt. Voor een ware emancipatie uit de vele kluisters waarin koloniale volken gevangen waren, was nationale bevrijding een eerste voorwaarde.

Na de nationale revolutie en bevrijding lijkt het, in de post-koloniale wereld van vandaag, soms wat moeilijker uit te maken wat links is en wat rechts. Linkse leuzen doen, in een sfeer waarin een linkse strijd tegen het koloniaal gezag nog vers in het geheugen ligt, nog opgeld – maar zij kunnen een rechtse lading dekken. De term „socialistisch" verleent een bepaalde politieke stroming vaak nog een zeker prestige, ook het sentiment van leiders en volgelingen kan links zijn. Maar wanneer het bij linkse leuzen en links sentiment blijft, en elk wezenlijk succes bij het streven naar de verhoging der volkswelvaart achterwege blijft, dan kunnen de linkse leuzen licht de dekmantel worden waarachter zich belangen van de dunne laag van bezittenden en bevoorrechten verbergen. Aan de andere kant is het helemaal niet gezegd, wanneer in sommige nieuwgevormde nationale staten de nadruk wél op de economische opbouw wordt gelegd dat de daarmee te bereiken grotere voorspoed per se voor de brede lagen van de bevolking is bestemd. Het is heel goed mogelijk, dat zulk een „economische opbouw" alleen ten goede komt aan een beperkte bovenlaag, die de oude koloniale elite vervangt of, waar deze haar economische machtsposities heeft behouden, haar komt aanvullen. Noch een „socialisme à la Indonesia" in de zin die Sukarno daaraan hecht, noch een economische opbouw zoals in het verleden gepropageerd door Hatta en zijn politieke medestanders, en tot op zekere hoogte gerealiseerd in Malaya, behoeft perse „links" te zijn. Waar het vooral op aan komt,

is of de verwezenlijking van de praktische politiek beheerst wordt door een intrinsiek geloof in de potentiële kwaliteiten van de kleine luiden, van de pariahs van gisteren. Alleen wanneer dit het geval is, wanneer de ontrechten van gisteren ten volle en aktief worden betrokken in het streven naar groter welvaart, kan de post-koloniale politiek een positieve rol vervullen in het wereldproces der emancipatie.

Gelooft een regering alleen in degenen, die reeds bezitten en stemt zij haar politiek van landhervorming en „community development" alleen af op een klein reeds betrekkelijk welvarend percentage van de plattelandsbevolking, dat pour le besoin de la cause wordt voorzien van de eretitel „progressive farmer" — ik denk hier met name aan het agrarisch beleid in delen van India — dan is het enig resultaat, dat de sociale en economische tegenstellingen tussen deze „koelakken" en de grote massa der landlozen, deelbouwers of keuterboertjes, worden verscherpt.

Onder een koloniaal regime was al wat blank was per definitie superieur; de donker gekleurde werd a priori ongeschikt geacht tot het dragen van verantwoordelijkheid. Wanneer in de post-koloniale wereld de discriminatie wegens huidskleur of sociale en economische positie in feite wordt gehandhaafd, is er van een bevrijding van het koloniale juk in wezen nauwelijks sprake geweest — dan mag men zulk een regime met een gerust hart „rechts" noemen. De toetssteen voor links of rechts is niet de tekst van de wetten, waarin kasteverschillen worden afgeschaft of agrarische hervormingen worden doorgevoerd, maar de sociale en economische praktijk.

Maar de brede massa, pas ontwakend, voelt en handelt in dit deel van de wereld nog overwegend links, al koersen de stuurlieden rechts.

Links-Rechts in een linkse wereld

Het moeilijkst is het, de onderscheiding of nuancering links-rechts door te voeren binnen het door het communisme beheerste deel der wereld. Toch is juist dit schisma tussen links en rechts een van de boeiendste maar ook meest beklemmende ontwikkelingen in de huidige wereld.

Voorop moet worden gesteld, dat de communistische wereld, ondanks alle voorbehouden en tegenmotieven, toch in haar algemeenheid als links dient te worden gekenschetst. In die wereld overheerst, zowel wat betreft de ideologische grondslagen als wat betreft de praktische politiek, het geloof in de vooruitgang, in de macht van de mens om zijn lot in eigen hand te nemen, in de potentiële mogelijkheden aanwezig in alle lagen der samenleving, onafhankelijk van huidskleur of sexe.

Is aan de andere kant de dictatuur, in mindere of meerdere mate inherent aan alle communistische regimes van vandaag en gisteren, niet een element van rechts, tegenover het democratische beginsel dat men dan als links zou dienen te bestempelen? In de lijst van mogelijke attributen, die De Jong onder de categorieën links-rechts heeft geplaatst, ontbreekt het paar democratie-dictatuur. Toch zou men kunnen volhouden, dat in de toepassing van dictatoriale methoden een bepaald element van rechts verscholen ligt: het gewelddadig opleggen van zijn wil aan anderen is een symptoom van een zeker gemis aan „geloof" in het individu, om uit eigen kracht „de ware leer" te omhelzen. Op zijn minst kan men zeggen, dat wie in dictatuur gelooft, zich niet de tijd gunt voor het proces van langzame overreding. De haast, die men maakt om zijn doeleinden te verwezenlijken, kan duiden op een gebrek aan „geloof" in de mens.

Daar staat tegenover, dat het communisme als sociaal en politiek systeem tot dusver zijn arbeidsterrein voornamelijk heeft gevonden in de „onderontwikkelde" wereld. En in die wereld is haast geboden: de snelle bevolkingsaanwas en de aanwezige sociale onrust dringen tot snel handelen. De communistische leiders geloven potentieel wel in de mens, in zijn opvoedbaarheid. Maar zij willen dit opvoedingsproces stevig in eigen hand nemen en houden — op gevaar af, dat de geforceerde „indoctrinatie" juist sterke tegenstellingen gaat wekken.

Sterker nog, dan het geloof in de mens is bij de communistische leiders: het geloof in het eigen gelijk, dat wil zeggen: in dat van de partij!

Toch zijn er, afgezien van dit element van dictatuur, dat nauw verbonden is aan de wens tot snelle resultaten, binnen de communistische wereld ook andere rechtse tendenties te onderkennen.

1. Allereerst vindt men in deze, kort geleden nog grotendeels onderontwikkelde wereld, vele restanten van traditionele houdingen, die de indoctrinatie met marxistische gedachtengangen niet zo snel kan elimineren. Men vindt, in verscheidene van de landen onder communistisch bewind, nog onopgeruimde restanten van een feodaal of racistisch denken, van een neerzien op bepaalde beroepen of sociale lagen; men vindt er overblijfselen van een traditioneel gedragspatroon, als corruptie en nepotisme.

2. Als nieuw, naar rechts tenderend proces, dat in betekenis toeneemt naarmate het communistisch bewind er in slaagt zijn economische doeleinden te verwezenlijken, kan men in verscheidene van deze landen een zekere *verburgerlijking* opmerken, in schril contrast met de typisch proletarische ideologie, waaraan nog lippendienst wordt bewezen.

3. Eveneens naar rechts tenderend zijn processen als die van bureaucratisering en apparatisering, waardoor de onder communistisch bewind levende samenlevingen dreigen hun spankracht en revolutionaire dynamiek te verliezen, en bepaalde groepen zich dreigen te nestelen in beschermde, bevoorrechte posities.

4. Als in zijn wezen „rechts" kan men ten slotte misschien ook de tendenties kenschetsen tot dogmatisme en onverdraagzaamheid, die de vrijheid van zelfstandig denken en van aanpassing aan nieuwe situaties in aanleg verstikt — al betitelt men in de officiële marxistische terminologie „dogmatisme" en „sectarisme" als een „linkse" afwijking, in tegenstelling tot het „revisionisme" dat als „rechts" geldt.

Geleid door deze richtlijnen nu kunnen wij proberen de ideologische tegenstelling tussen de Sovjet-Unie en China te vatten in het kader rechts-links — om al spoedig te ontdekken, dat de reële situatie aan een scherpe schematische

indeling ontsnapt. Noch de lijn van de Sovjet-Unie, noch die van China valt op eenvoudige wijze in te passen in het schema links-rechts. Zoals te verwachten, ontbreken ook binnen deze wereld paradox en dialektiek niet.

Tijdens een recent bezoek aan de Sovjet-Unie hoorde ik herhaaldelijk de uitdrukking „reaktionair" gebruiken. Uit het verband kon ik duidelijk opmaken, dat hiermee niet het westen bedoeld werd. Bij navraag bleek men hiermee „stalinistisch" te bedoelen. Dit bewijst, dat in de herinnering der Russen het stalinisme een periode van verstarring was, zozeer tegengesteld aan wat zij onder „vooruitgang" verstaan, dat het stalinisme voor hen in zijn verschijningsvorm „rechts" was — ondanks de „linkse" ideologische inhoud.

Wel kan men vaststellen, dat aspecten als verburgerlijking en bureaucratisering, die wij eveneens als tendenties naar rechts kenschetsten, in de Sovjet-Unie en sommige andere Oost-Europese landen, veel sterker zijn opgetreden dan tot nu toe in China. Dit is begrijpelijk. De Russische revolutie ligt ver genoeg achter ons, om een tweede generatie de kans te geven, de vruchten van de revolutie te genieten. Een zekere, zij het nog beperkte, welvaart leidt tot een levenshouding van zelfgenoegzaamheid, die tevens bepaalde conservatieve trekken vertoont. Er is minder reden tot opstandigheid, nu men bezitter is geworden en iets te verliezen heeft. Chroesjtsjow is de typische representant van de nieuwe bezitters. Het revolutionaire vuur is nog niet gedoofd, maar wel aanzienlijk getemperd.

Tegenover dit afdrijven naar rechts in de Sovjet-Unie treedt China op het ogenblik op als een veel dynamischer macht, gericht op voortzetting van de revolutionaire emancipatiebeweging overal ter wereld. Het verschil in oriëntatie weerspiegelt zich ook in een fundamenteel andere houding ten opzichte van de emancipatiebewegingen in de buiten-Europese wereld. Terwijl voor de Sovjet-Unie de belangen van de buitenlandse politiek voorop staan, in dien zin dat Chroesjtsjow er naar streeft vriendschappelijke betrekkingen te onderhouden met regeringen die, ongeacht hun binnenlandse politiek, geneigd zijn een min of meer neutralistische koers te varen, staat voor China de solidariteit met de

progressieve volksbewegingen in die landen voorop. In Chinese ogen is alle hulp, door de Sovjet-Unie verleend aan een land als India, trouwens weggegooid omdat de door de Indiase regering gevolgde binnenlandse koers „rechts" is. De Russen zijn bereid, zulke landen economisch te steunen omdat de nationale bevrijding in hun ogen een stap is naar verdere emancipatie. De Chinezen geloven niet, dat landen als India zonder revolutie vooruit kunnen. Voor de Chinezen is een bewind, als dat van Egypte of Irak, dat zich richt tegen de communisten binnenslands, niet in staat enige wezenlijke economische vooruitgang te bereiken. De Sovjet-Unie zou haar steun moeten beperken tot die landen, die ernst maken met een linkse politiek — zoals aan China zelf!

Overigens liet Stalin reeds de belangen van de Sovjet-Unie als internationale macht prevaleren boven die van de emancipatie op wereldschaal, in marxistische terminologie: de wereldrevolutie. De Chinese communisten hebben dit aan den lijve ondervonden toen de Sovjet-Unie het regime van Tsjang Kai-sjek tot het laatst — tot zijn verjaging van het vasteland — min of meer is blijven steunen! De herinnering aan die fase, en de nog steeds bestaande wrok over dit „verraad aan de revolutie", speelt ongetwijfeld een belangrijke rol in het huidige conflict tussen China en Rusland.

In zover kan men zeggen, dat de gehele sfeer in China veel meer links, dynamisch, op vooruitgang gericht is dan in de Sovjet-Unie.

Ook de bureaucratisering is in China minder ver voortgeschreden dan in de Sovjet-Unie — ondanks de grotere felheid in ideologische zaken is het optreden der Chinese communisten in hun praktisch beleid en qua tactische aanpak vaak soepeler dan dat van de Russen.

Aan de andere kant vertoont in het schisma binnen de communistische wereld ook het Chinese standpunt bepaalde facetten die, althans potentieel, naar rechts zouden kunnen tenderen. Zo heeft het er iets van, dat China bezig is een bondgenootschap te vormen van overwegend Aziatische communistische partijen. Al is zulk een aaneensluiting op ideologische grondslag begrijpelijk, daar in het bijzonder in deze onderontwikkelde Aziatische wereld het revolutionaire

vuur nog hoog kan oplaaien, zo is toch in deze aaneensluiting een zekere neiging waar te nemen tot partijvorming op een basis, die met de emancipatiegedachte — en met de marxistische ideologie — in duidelijke tegenspraak is: een aaneensluiting tegen de *blanke* communistische partijen. Evenals de strijdbare beweging der Black Muslims in de Verenigde Staten duidelijk rechtse trekken vertoont door een omgekeerd racisme, zo dreigt ook hier het gevaar dat racistische momenten zich binnen de communistische wereld zullen ontwikkelen, die met een emancipatie-gedachte op wereldschaal in wezen strijdig is.

Verder mag men stellen, dat toch ook de meer vredelievende houding van de Sovjet-Unie in internationale zaken in zekere zin als „links" kan worden betiteld — en wel in de zin die De Jong aan dit begrip hecht, als een streven dat gericht is tegen de zelfvernietiging van de mensheid in een kernoorlog. De Sovjet-Unie wil het conflict met het Westen niet op de spits drijven, wil de ernstige risico's vermijden zelfs op gevaar af van beschuldigd te worden van te wijken voor Amerikaanse atoomchantage — en ik durf deze gematigdheid niet zonder meer met de Chinezen als een „rechtse afwijking", als een vorm van „revisionisme", af te doen.

Het komt er in feite weer op neer, dat de levensbelangen van de Aziaten en andere gekleurde volken anders liggen dan die van de tot een zekere welvaart geraakte blanken. Voor de volken in de onderontwikkelde wereld is, zoals in het verleden ook in Europa, de strijd om het bloot materieel bestaan nog allesoverheersend. Langs de weg van langzame evolutie schijnt deze strijd voor hen niet te winnen — daarom geloven de Chinezen, en degenen die denken als zij, in de revolutie.

Voor degenen, die reeds een zekere welvaart bezitten, is het eerste levensbelang: het behoud van de vrede. Nu kan men wel stellen, dat ook voor de Aziaat de strijd om het materieel bestaan zinloos is, wanneer het leven op aarde niet door „vreedzame coëxistentie" wordt veilig gesteld. Maar de Chinese stelling luidt, dat hun methode om de vrede te bewaren doeltreffender is dan die van de Russen. De Russen kunnen niet bewijzen, dat hun poging om het met Kennedy en de zijnen op een accoordje te gooien, werkelijk geschikt is om de vrede te bewaren. De Chinezen

willen, door de revolutie overal in de buiten-Europese wereld te bevorderen en te steunen, de Amerikanen verzwakken in hun meest kwetsbare steunpunten. En zij menen, dat een strijd met atoomwapenen tegen rebellen waar ook ter wereld zo ondoeltreffend is, dat het gevaar hiervoor miniem is.

Het verschil in aanpak tussen de twee stromingen binnen het wereldcommunisme is dus te verklaren uit een verschil in accent — gevolg van een verschil in sociale, economische en politieke situatie, door een kleinere of grotere afstand tot het eigen revolutionaire verleden. Beide methoden kunnen, in zekere zin, als „links" worden betiteld. Ziehier de paradoxale situatie binnen de communistische wereld, gevolg van de dialektiek der feitelijke ontwikkelingen.

Beide aspecten van de emancipatiestrijd — de strijd om brood en gelijkgerechtigdheid èn de strijd om de vrede — zijn even wezenlijk. Wezenlijk voor de mensheid; maar ook wezenlijk als kenmerken van een „linkse", tevens „progressieve", gezindheid.

Ik geloof daarom, dat de echte linksen, ook die in onze wereld, hun linksheid kunnen bewijzen door solidariteit te tonen met de gehele linkse en naar links hellende, drie kwart van de wereldbevolking omvattende wereld, met al haar innerlijke contradicties en inwendige spanningen.

Daarom is de Westerse „linkse" niet „heimatlos". Voor hem is zijn „Heimat" niet alleen het eigen land, of een voor hem te „klein" Europa, maar: de gehele aardbol — die nog steeds beweegt.

Bernard Delfgaauw

DIALEKTIEK DER PROGRESSIVITEIT

De Jong begint zijn artikel met een gevaarlijk spel: de opstelling van twee reeksen LINKS en RECHTS. Niets is zo gevaarlijk als woorden. Zich vastbijtend in woordbegrip LINKS, ontdekt men op zeker ogenblik — of meestentijds ontdekken anderen dat —, dat men RECHTS is komen te staan (in politiek opzicht moge de V.V.D. als voorbeeld gelden). Tegen die tijd is het een schrale troost, dat een vastgebeten RECHTS nergens meer staat.

Hetzelfde geldt van progressief en conservatief. De progressiviteit van 1970 is een andere dan die van 1960, die weer een andere was dan die van 1950. Er zijn geen vervelender mensen dan degenen, die per se progressief of conservatief willen zijn, want het zijn leeghoofden. Progressiviteit en conservatisme zijn ijdele lucht: flatus vocis. Tegenwoordig wil daarenboven iedereen graag progressief heten, een mode, die de vraag doet rijzen of niet iedereen conservatief is. Het gaat erom, welke inhoud men aan zijn eigen progressiviteit en conservatisme geeft.

Ik zeg met opzet progressiviteit *en* conservatisme, want deze twee ogenschijnlijke tegendelen gaan altijd samen, niet alleen in iedere politieke partij of in ieder kerkgenootschap, maar ook — en noodzakelijk — in iedere mens. De absolute progressief en de absolute conservatief bestaan niet, want op het moment, dat een mens zo absoluut wordt, pleegt hij zelfmoord. De absolute progressief kan het niet verdragen, dat zijn weefsels en botten — en misschien in nog veel sterkere mate zijn ideeën — het verleden voortzetten en slaat daarom de hand aan zichzelf. De absolute conservatief kan het niet verdragen, dat hij steeds verse lucht inademt, zowel in de atmosferische als in de ideële zin, en slaat daarom eveneens de hand aan zichzelf. Het komt echter zelden zover, want in de regel ontdekken zowel conservatief als progressief tijdig hun menselijke status met de daaraan inhaerente betrekkelijkheid.

Moge het aantal zelfmoorden meevallen (wie zal overigens zeggen, wat *mee* en wat *tegen* valt?), de beide kolommen van De Jong blijven een wezenlijk tekort vertonen, dat hij — gezien de volgende relativering in zijn artikel — zelf terdege inziet. Dit tekort is het op één lijn stellen van formele tegenstellingen (links-rechts; vooruitstrevend-conservatief) en inhoudelijke tegenstellingen (ongelovig-gelovig; humanistisch-christelijk; rationalistisch-dogmatisch). Dit komt erop neer, dat men de begrippen progressief en conservatief op een bepaalde inhoud vast gaat leggen, waardoor de progressieve mens, die de inhoud assimileert zichzelf reeds als de conservatief van morgen heeft getekend.

Er moet een zodanige band zijn tussen progressiviteit als begrip en progressiviteit als inhoud, dat progressiviteit niet noodzakelijk in conservatisme omslaat, maar progressiviteit blijft, omdat de inhoud voortdurend verandert. Daarom is het niet van belang, of iemand zichzelf als progressief of conservatief beschouwt, maar van belang is datgene waarvoor hij *staat*. Het opplakken van de etiketten progressief en conservatief kan aan de anderen overgelaten worden. Datgene waarvoor iemand staat, noemen wij — ondanks alle bezwaren — waarden. Wil men een formele definitie, dan kan men zeggen: conservatief is degene, die primair gericht is op het behouden van reeds gerealiseerde waarden; progressief degene, die primair is gericht op het verwerkelijken van nog niet of weinig gerealiseerde waarden. Deze definities zijn rijkelijk vaag, wat een argument is voor hun juistheid, want er zijn weinig zaken zo vaag als conservatisme en progressiviteit.

Iedereen is dus tegelijk conservatief en progressief. Er is alleen enige variatie t.a.v. het grensverloop tussen beide kanten van ons wezen. Zoals wij het op het ogenblik rijkelijk gênant vinden, dat in de tijd der Europese godsdienstoorlogen katholieken en protestanten elkaar opknoopten, en ook reeds, zij het nog slechts lichtelijk, gênant, dat in de middeleeuwen islamieten en christenen elkaar onvriendelijk — soms zelfs vriendelijk — doodsloegen, zo wordt het ook tijd voor een lichte gêne t.a.v. de wederzijdse lichamelijke en geestelijke moordlust tussen conservatieven en progressieven. Alleen al de eigenwijsheid om mijzelf als het een

of het ander te beschouwen! De classificatie is de taak der anderen.

Heft de dialektiek de tegenstellingen op, dan heft zij daarmee tegelijk zichzelf op. Maar de mens is een dialektisch wezen: zonder tegenstellingen is hij geestelijk en lichamelijk dood. De dialektiek moet de tegenstellingen derhalve op hetzelfde ogenblik, waarop zij ze tot eenheid herleidt, weer als tegenstelling laten herleven. De tegenstelling herleeft, als men zich afwendt van het formele en zich richt op de inhoud. Volgens De Jong is de inhoud van het formele begrip *conservatief*: gelovig, christelijk en dogmatisch; die van het formele begrip *progressief*: ongelovig, humanistisch en rationalistisch. De redactie-raad van De Nieuwe Stem heeft aldus een progressieve en een conservatieve vleugel. Men kan zich afvragen, waarom deze beide vleugels aan hetzelfde lichaam vastzitten. De Nieuwe Stem moet op deze wijze het meest kleurloze blad van Nederland zijn, het voorbeeld van het compromis, dat slaagt omdat het niets meer inhoudt.

Maar, zoals gezegd, De Jong relativeert zelf zijn eigen schema, zodat men zich afvraagt, of De Jong wel zijn *eigen* schema heeft willen geven en niet veeleer het schema, dat leeft bij *men*. Wat valt er dan te zeggen van de inhoudelijke kant van dit schema? Niet veel, omdat het schema niet deugt.

ONGELOVIG — GELOVIG. Iedere mens, die iets doet, is een gelovige. Ook eten is een akt van geloof: dat leven beter is dan niet-leven. De absolute ongelovige heeft zich al even lang gezelfmoord als de absolute conservatief of progressief. Wat de absolute gelovige zou doen, weet ik niet. Ik weet alleen, dat hij niet bestaat. Maar goed: ook De Jong bedoelt zijn schema ongetwijfeld niet in absolute zin, al is het tegelijk waar, dat *men* wel graag absolute schema's hanteert. Het is zo gemakkelijk!

Maar wil ik nu aan het schema een relatieve zin geven, is progressief dan identiek met ongelovig, conservatief met gelovig? Ik dacht, dat het juist omgekeerd was. Christus zegt tegen Thomas: „Wil niet ongelovig zijn, maar gelovig. Omdat je mij gezien hebt, Thomas, geloof je: gelukkig zijn zij, die niet zien en toch geloven" (Joh. 20, 27–29). Christus wijst erop, dat het „geloof" van hen die zien, eigenlijk

ongeloof is; maar dat het geloof van hen die niet zien, echt geloof is. Welnu, de conservatief (in ieder van ons) komt op voor waarden, die reeds gerealiseerd, dus zichtbaar zijn; de progressief (in ieder van ons) voor waarden, die nog niet gerealiseerd zijn, maar die hij wil realiseren, dus voor onzichtbare waarden. De progressief is dus de gelovige, de conservatief de ongelovige. Ter illustratie: dacht men nu werkelijk, dat Marx geen geloof had? Had hij geen geloof gehad, dan was hij nooit meer dan een heel knappe kamergeleerde geweest en nu reeds lang en breed vergeten.

Doelt de tegenstelling in het schema op gelovig en ongelovig in religieuze zin, dan ligt de situatie iets anders, ofschoon veel afhangt van de wijze waarop men het woord *religieus* verstaat. In ieder geval is religieus geloof, voorzover het echt geloof is, progressief. Doch dit blijft hier rusten en wij vragen ons af, hoe het met de tweede inhoudelijke tegenstelling in het schema staat, die tussen HUMANISTISCH en CHRISTELIJK. Daarover drie opmerkingen:

Vooreerst is ook deze tegenstelling uiteraard niet absoluut. In iedere christen schuilt de humanist en in onze westerse cultuur evenzeer in iedere humanist de christen.

Vervolgens zijn de christenen zelf op dit punt verdeeld: er zijn er, die het christendom zien als een houding, die tegen de menselijke waardigheid als zodanig ingaat en er zijn er, die in de menselijke waardigheid de onontbeerlijke basis voor een christelijke levenshouding zien. Tegenwoordig zijn de laatsten zeker talrijker dan de eersten. Uiteraard kan men dan opnieuw vragen, wat onder menselijke waardigheid verstaan wordt. Daarop geef ik hier alleen het pragmatisch antwoord, dat het blijkt, dat een deel der humanisten en een deel der christenen hierover ongeveer gelijke opvattingen hebben. Het is derhalve niet doenlijk humanistisch en christelijk zo maar tegenover elkaar te stellen.

Tenslotte: of men de christenen nu bij de progressieven of bij de conservatieven indeelt, hangt er vanaf, wat men onder progressiviteit verstaat. Het formele — mede door de politiek beïnvloede — onderscheid tussen progressief en conservatief maakt het gevaar groot van bevriezing, in die zin, dat de niet-christelijke progressieven van vandaag wel

eens de conservatieven van morgen zouden kunnen zijn en de christelijke conservatieven van vandaag de progressieven van de volgende dag.

Bij alle gerichtheid heeft Marx hier de fatale historische vergissing begaan zich te verkijken op de godsdienst en er een instrument van de heersende klasse in te zien. Historisch gesproken in Marx' tijd heel begrijpelijk, maar niet minder noodlottig. Door het verschil in fenotype en genotype van de godsdienst niet te doorzien, heeft Marx het élan dat hij aan de arbeidersbeweging heeft gegeven tegelijk met een bijzonder sterke rem belast. Progressiviteit in de maatschappelijke zin, waarom het Marx te doen was, en conservativiteit in dezelfde zin, hebben niets met het wezen van de godsdienst te maken. De godsdienst kan evenzeer stimulans bij uitstek van deze progressiviteit zijn als rem bij uitstek. Inplaats van te pogen de godsdienst uit zijn fenotypische remfunctie los te maken en tot een nieuwe fenotypische voortdrijvingsfunctie te prikkelen, heeft Marx de godsdienst in zijn fenotypische remfunctie gefixeerd, zodat de christenen, die dit fenotype van de godsdienst afwijzen omwille van de maatschappelijke progressiviteit niet alleen hun mede-christenen, maar evenzeer Marx tegen over zich vinden. Hoeveel er op dit punt veranderd is sinds Joannes XXIII, zal eerst kunnen blijken onder Paulus VI.

De tegenstelling RATIONALISTISCH - DOGMATISCH is ook al weinig gelukkig. Rationalisme en dogmatisme staan niet tegenover elkaar, want het rationalisme kan uiterst dogmatisch zijn en het dogmatisme uiterst rationalistisch. Zowel in de katholieke Kerk als in het huidige communisme is juist de dogmatische vleugel de rationalistische. Een ander voorbeeld: de rationalist wijst de diepte-psychologie af, omdat deze onthult, dat de mens nog wel eens door iets anders bewogen wordt dan door zijn ratio. En dat mag de rationalist niet aannemen, want dan komt zijn dogma van de ratio in gevaar.

Nogmaals: zo ziet De Jong het misschien helemaal niet. Ziet hij dan in rationalisme misschien een houding, die vertrouwen heeft in de ratio, ook wanneer de ratio ontdekt, dat er in de menselijke en buitenmenselijke werkelijkheid zo veel irrationeels is? Dan zijn wij accoord, maar op datzelfde ogenblik staat rationalisme inderdaad weer tegenover dog-

matisme, maar niet langer in het rijtje, dat tegenover gesteld is aan „christelijk", want dit voorzichtige gebruik van de ratio is bij vele (niet alle) christenen evenzeer in ere als bij vele (niet alle) humanisten.

Coda marcante il tema del rondo: wees niet de gevangene van begrippen, ofschoon niemand van ons kan denken zonder begrippen. Gebruik ze, maar pas er voor op, dat ze ons gebruiken. De mens is geen gebruikswaar.

P. J. Meertens

LINKS EN RECHTS

In wezen zijn er maar twee richtingen in de politiek: de vooruitstrevende en de conservatieve. Ik heb er geen bezwaar tegen mét De Jong van links en rechts te spreken, maar wél heb ik bezwaar tegen zijn opvatting dat men de blijvende achtergrond van „links" moet zien in de opvatting dat het de mens toekomt zijn lot in eigen hand te nemen, opdat het hem hier op aarde wel ga. Als christen, dus als doorbraak-socialist, heb ik daar bezwaar tegen, omdat het mij niet zozeer gaat om het in eigen hand nemen van het

lot en om het streven naar welvaart — hoezeer ik de (betrekkelijke) waarde van beide erken — als wel om de gerechtigheid. Liever noem ik dus conservatief alwie het bestaande, althans in algemene trekken, wil behouden en afkerig is van een evolutionaire of revolutionaire verandering van de grondslagen van onze maatschappij, terwijl ik dan vooruitstrevend noem alwie ontevreden is met de huidige maatschappijvorm en die wil veranderen, omdat hij ervaart dat in onze maatschappij de gerechtigheid geweld wordt aangedaan.

Sinds de Franse revolutie hebben links en rechts in ons politieke leven de betekenis gekregen van respectievelijk de leden van vooruitstrevende en democratische richting, die links van de voorzitter van de volksvertegenwoordiging zaten, en de leden van de behoudende partijen, die rechts van deze gezeten waren. Links en rechts zijn gemakkelijk hanteerbare begrippen geworden en blijven dat, ook sinds ze niet meer overeenstemmen met de situatie in de beide kamers van onze en andere volksvertegenwoordigingen.

Terwijl in Engeland de conservatieve partij zich tot op de huidige dag heeft weten te handhaven, heeft deze in Nederland de revolutie van 1848 nauwelijks overleefd, doordat al spoedig daarna met name door Groen van Prinsterer en vervolgens door Kuyper het geloof tot criterium ook van politieke keuze werd verheven. Hoewel er sinds de schoolstrijd voor de antithese geen bestaansrecht meer is, werkt Kuypers invloed dermate na dat elke nieuwe kerkelijke groepering onder de gereformeerden een afzonderlijke politieke partij heeft opgericht, waarvan de jongste zojuist de Tweede Kamer heeft bereikt. Daarmee is, men zou bijna zeggen voor goed, in ons politieke leven een onzuiver element binnengeslopen dat men alleen maar kan betreuren. Wie een kerkelijk-godsdienstige groepering tot basis maakt van een politieke partij verliest daarbij uit het oog dat overeenstemming in het geloof allerminst overeenstemming in politieke en sociale kwesties behoeft in te houden, hoezeer men overigens zijn politieke keuze door zijn geloof kan laten bepalen. Men kan echter tot eenzelfde kerkgenootschap behoren en niettemin over allerlei politieke en sociale vraagstukken zo verschillend denken dat men in de politiek volkomen gescheiden wegen moet gaan.

Tientallen jaren is onder invloed van Groen, Kuyper en Schaepman de politiek der confessionele partijen rechts, d.i. behoudend geweest, al waren er vooral onder de anti-revolutionairen altijd figuren als Kater en Talma die het conservatisme trachtten te doorbreken. Hun pogingen haalden weinig uit; de behoudende richting behield de overhand en spitste zich onder Colijn zelfs op extreme wijze toe. Daardoor werden niet alleen de christelijke kerken, maar is ook het christendom zelf belast met het odium van conservatisme. Niettemin vond men van ouds rechtzinnige gelovige christenen in de liberale partijen, voor wie Kuyper en Schaepmans vermanende lokroep tevergeefs geklonken heeft. Dezelfde fout die Kuyper en Schaepman maakten begingen de socialistische partijen, toen ze, kerk en geloof vereenzelvigend, met de terecht bestreden kerk ook het geloof der arbeiders ondergroeven.

Men kan er de S.D.A.P. moeilijk een verwijt van maken dat ze anti-kerkelijk en in de praktijk ook anti-godsdienstig was. Niettemin heeft ze van haar eerste periode af symptomen gekend van de doorbraak die na de tweede wereldoorlog tot haar opheffing en de totstandkoming van de P.v.d.A. zou leiden. De Blijde Werelddominees eerst, weldra ook Enka en haar orthodoxe vrienden van de Bond van Christen-Socialisten bewezen dat. Deze Bond heeft geen lang bestaan gekend, zo min als de Christen-Democratische Unie die enkele tientallen jaren later ontstond, al heeft deze dan de tweede wereldoorlog nog overleefd. Het ontstaan en bestaan van deze splinterpartijen is historisch te rechtvaardigen, omdat de S.D.A.P. aan hen geen onderdak bood. Maar meer dan een orthodox predikant van de Ned. Hervormde kerk heeft mij lang voor de oorlog al verteld dat hij sinds jaar en dag op de S.D.A.P. placht te stemmen, al verbood zijn overtuiging en zijn positie hem er zich bij aan te sluiten.

Het is ongetwijfeld juist geweest dat de P.v.d.A. alle beletselen voor de confessionele christenen om met volle overtuiging tot de partij toe te treden heeft weggenomen. Jammer is alleen dat deze doorbraak niet door de S.D.A.P. werd ingevoerd, maar door de zoveel minder radicale P.v.d.A., die bovendien vrijwel direct na haar ontstaan in avonturen werd betrokken als de politionele acties, die in

radicale kringen haar populariteit moeilijk konden bevorderen. Daarbij kwam dat tot de nieuwe doorbraak-leden verscheidene uit de C.D.U. overgekomen radicale elementen behoorden als Buskes, Van Randwijk en Schurer, die als voorbestemd waren eerlang een linkervleugel binnen de partij te vormen, waarop deze allerminst gesteld was.

Links en rechts zijn begrippen die mét de tijd van inhoud veranderen. De radicale Sam van Houten eindigde zijn lange leven als een aartsconservatief, en dat lag niet zozeer aan hemzelf, die zichzelf gebleven was, als wel aan de tijd die grondig was veranderd. Terecht schrijft De Jong dat wat vandaag vooruitstrevend is, morgen conservatief kan zijn. De werkelijk vooruitstrevende weet met het getij de bakens te verzetten, omdat hij zich in het conservatieve vaarwater nooit veilig voelt; de slechts schijnbaar vooruitstrevende zal met voldoening constateren dat de tijd hem gelijk heeft gegeven en zich vervolgens ergeren aan degenen die nu nóg niet tevreden zijn.

Wanneer ik een poging ga doen, de kenmerken van links en rechts, van vooruitstrevend en conservatief in de politieke en sociale verhoudingen van het ogenblik op te sommen, doe ik dat niet dan met aarzeling en met de erkenning dat elk criterium zijn nuances kent. Links noem ik dan de aanvaarding van het goed recht van het marxisme, althans de erkenning van zijn betekenis ook voor het economische en sociale leven van onze tijd, wat rechts absoluut verwerpt. Links noem ik het standpunt dat „De Derde Weg" in ons land heeft ingenomen, dat weigert om de wereld in twee elkaar op leven en dood bestrijdende blokken op te delen, zoals rechts wil. Links noem ik de onvoorwaardelijke verwerping van het kolonialisme in welke vorm ook, waarbij rechts zich alleen noodgedwongen zal neerleggen of heeft neergelegd. Links noem ik de verwerping van de atoomoorlog als strijdmiddel, zoals die door rechts met het bekende bloedende hart wordt aanvaard. Links noem ik het verzet tegen de knellende banden van de Navo, waarin rechts integendeel het plechtanker van ons behoud ziet. Links noem ik het nastreven van een economisch stelsel dat zich tegen het arbeidsloze inkomen keert en naar een nivellering van het inkomen streeft, waartegen rechts zich

met hand en tand verzet. Links noem ik tenslotte het besef dat in West-Europa en met name in Nederland van het socialisme nog maar weinig verwerkelijkt is, wat als rechts het voor het zeggen heeft nooit het geval zal zijn.

Kon men vóór de oorlog in 't algemeen nog zeggen dat de wijze waarop de partijen in de Tweede Kamer waren opgesteld vrijwel de linkse en rechtse verhoudingen, dus de vooruitstrevende en de conservatieve weergaven, sindsdien heeft zich in enkele rechtse partijen, met name de K.V.P. en de A.R., een rechter- en een linkervleugel gevormd, waarvan de linkervleugel de socialistische partijen op allerlei sociale zowel als politieke punten dikwijls zeer nabijkomt. Tegelijkertijd is de V.V.D., de historische voortzetting van wat eens de linkse partij bij uitnemendheid was, dermate naar rechts opgeschoven dat men ze bezwaarlijk meer tot de vooruitstrevende partijen kan rekenen. Maar ook binnen de P.v.d.A. is een rechter- en een linkervleugel ontstaan in een veel pregnantere zin dan de S.D.A.P. ooit heeft gekend. Een deel van de linkervleugel heeft zich trouwens al van de P.v.d.A. afgescheiden en zich met ontevreden buitenstaanders, ten dele oud-S.D.A.P-ers, tot de P.S.P. geformeerd. Dat een aantal ongetwijfeld democratische socialistische leden van de P.v.d.A. zich op een gegeven moment in deze partij niet langer thuisgevoelde omdat het P.B. op bepaalde punten meningen voorstond (met betrekking tot Indonesië en de bewapening) die in elk geval socialistisch gezien discussiabel waren, blijft een bedenkelijk feit. Inmiddels heeft het jongste partijcongres zich met een overweldigende meerderheid uitgesproken voor de door het P.B. gestelde koers, zoals die in het meerderheidsrapport was neergelegd. Dientengevolge is het verschil in standpunt van bepaalde radicaalgezinde K.V.P.-ers en A.R.-en met de „rechtse" P.v.d.A.-ers zo groot geworden, dat het voor eerstgenoemden weinig attractief is geworden, zich bij de P.v.d.A. aan te sluiten en hun eigen partij te verlaten. Daarbij komt nog dat de verburgerlijking van de P.v.d.A. voor werkelijk vooruitstrevende geesten in andere partijen weinig aanlokkelijks heeft.

Men moet zich afvragen of en zo ja in welke mate het rapport van de Generale Synode van de Nederl. Hervormde

kerk over het vraagstuk van de kernwapenen gevolgen zal hebben voor het politieke leven in ons land. De uitslag van de jongste verkiezingen zou doen veronderstellen dat dit rapport generlei invloed heeft gehad op de politieke keuze van het Nederlands Hervormde volksdeel. Maar het rapport is nauwelijks een jaar oud en intern eigenlijk nog nauwelijks besproken. Men krijgt de indruk dat het overgrote deel der Hervormden de schok nog niet verwerkt heeft. En wanneer men dan constateert dat een geheid gereformeerd theoloog als de Kamper hoogleraar Brillenburg Wurth zich onvoorwaardelijk achter dit rapport stelt, dan mag men toch zonder enige reserve stellen dat er in „rechtse" kringen iets aan het verschuiven is. Wie wel eens met r.k. geestelijken spreekt en wie „Te Elfder Ure" en „De Bazuin" leest, weet dat ook in rooms katholieke kringen een dermate radicaal politiek en sociaal standpunt wordt ingenomen als tien jaar geleden nog voor volstrekt onmogelijk werd gehouden. De belangstelling voor Marx en de erkenning van zijn betekenis is daarvan één symptoom. Wat de Jezuietenpater Hoefnagels en de Nijmeegse socioloog Leemans als politiek-sociale eisen stellen is radicaler dan men in het algemeen uit de socialistische hoek gewend is te horen.

Zullen deze radicale katholieken, anti-revolutionairen en socialisten elkaar nog eenmaal in één partij vinden? Voorlopig lijkt mij dat weinig waarschijnlijk. In elk geval is die partij er nog niet: de P.v.d.A. is er te weinig radicaal voor, de P.S.P. tezeer toegespitst op de — op zichzelf lofwaardige — bestrijding van de atoombom. Kan de Nieuwe Stem, niet aan een partij gebonden, het ontmoetingspodium worden van de radicale vogels van diverse pluimage? Natuurlijk kan dat, maar men moet zich toch ook afvragen of er niet veel voor te zeggen is, dat de radicale niet-socialisten in hun eigen milieu hun denkbeelden uiteenzetten en verdedigen en propageren om aldus de geesten rijp te maken voor een doorbraak die de beide richtingen in de politiek, de vooruitstrevende en de conservatieve, duidelijker tegenover elkaar zal stellen dan op het ogenblik het geval is, en misschien eenmaal tot een tweepartijenstelsel zal leiden dat naar mijn stellige overtuiging ons politieke leven alleen maar ten goede zal kunnen komen.

J. Kruithof

LINKS EN RECHTS

1. Dit stuk over links en rechts is eigenlijk geen antwoord op het artikel van collega De Jong. Geen antwoord omdat ik de aansluiting niet kan vinden. Ik heb het gevoel dat wij het misschien eens zijn en toch mis ik een aanrakingspunt. Ligt het aan mijn geringe kennis van de situatie in Nederland? Niet helemaal want De Jong schrijft ook over Europa. En ook daar kan ik geen grond vinden. Zijn wij dan zo ingesteld op de toestanden in eigen land, dat wij elkaar moeilijk kunnen ontmoeten? Of is er een verschil in houding en opvatting tussen de linkse Nederlander en de linkse Belg? Waarschijnlijk wel. Wij hebben de laatste jaren immers grote sociale woelingen gekend en moeten geen eeuwenlange calvinistische endoktrinatie verwerken. Onze samenleving is meer op Frankrijk georiënteerd, de Nederlander is, in onze ogen, amerikaans gericht. Bij ons is de arbeidersbeweging een reële kracht, minder aangetast door de burgerlijke welvaartsmentaliteit. In Nederland zijn er nog slechts weinig marxisten, wij worden het elke dag meer en meer. In Nederland is de grote bekommernis van de linkse intellektuelen om voorzichtig en genuanceerd te denken met veel uitzonderingen en de nodige correcties achteraf. Wij zijn schematischer, grover wellicht, maar daardoor ook duidelijker. Er bestaat in België nog een linkse ideologie, in Nederland amper.

Maar kom, het gaat niet over Nederland en België, maar over links en rechts. Is het mogelijk een duidelijke scheidingslijn te vinden? Men kan deze vraag op een algemeenfilosofisch vlak stellen of het onderwerp actueel, d.w.z. politiek-sociaal-economisch behandelen. Beide benaderingen zijn nodig want een niet-toepasselijke (een apolitieke) filosofie is geen filosofie en een interpretatie van de actualiteit zonder wijsgerige verdieping is oppervlakkig.

2. Laat ik met de taal in het algemeen beginnen. We

leven al lang in een spraakverwarring, ploeteren in onze communicatie met anderen in een moeras van betekenissen: de een bedoelt met woord a dit, de ander dat, wijzelf nu eens dit, dan weer dat. Wat zouden termen als democratie, vrijheid, fascisme, links en rechts of in het Oosten opportunisme, revisionnisme, imperialisme en dogmatisme eigenlijk nog kunnen betekenen?

Woorden worden door mensen gebruikt om elkaar iets betreffende een of andere realiteit mede te delen. Nu doen zich moeilijkheden voor omdat:

a. de mensen (groepen) verschillende ervaringen hebben maar dezelfde woorden hanteren. Het gevolg hiervan is dat bepaalde termen een naar de persoon, groep, maatschappij of cultuur verschillende inhoud krijgen;

b. de realiteit die betekend wordt, verandert terwijl de betekenende woorden ongewijzigd blijven. Het gevolg hiervan is dat bepaalde termen in de tijd een betekenisevolutie ondergaan;

c. er in de werkelijkheid bijzondere dingen, gebeurtenissen en toestanden, echter ook algemene verschijnselen met een wisselend voorkomen zijn. Om de werkelijkheid uit te drukken gebruiken wij termen met vaste betekenis, die een bepaald, beperkt objekt, evenement of situatie betreffen en woorden, die zich tot een divers gebruik lenen en menigvuldige fenomenen aanduiden. De realiteit is oneindig rijker dan de taal. Indien er voor elk bijzonder verschijnsel een term aanwezig zou zijn, zou de taal een veel te complex en daardoor onbruikbaar werktuig worden. Daarom hebben bepaalde termen noodzakelijkerwijze een minder vaste betekenisinhoud.

Om deze moeilijkheden op te vangen zouden degenen, die een duidelijke taal willen, kunnen voorstellen aan een aantal termen een vaste betekenis te geven, andere termen, die te veelzinnig zijn, niet meer te gebruiken en ter vervanging nieuwe termen in te voeren. In feite gebeuren dergelijke verschuivingen zonder voorafgaande afspraak regelmatig in de dagelijkse omgangstaal en nog duidelijker in de wetenschappelijke taal. De moeilijkheid is echter dat men zo'n zuivering niet volledig kan doorvoeren. Doet men dat wel, dan breekt men de taal zelf af, want men vernietigt haar sociale functie (mededeling tussen personen met ver-

schillende ervaringen, levensomstandigheden, enz.) en haar significerende functie (uitdrukking van een complekse en dynamische werkelijkheid).

De termen links en rechts zijn vage benamingen. Zij bevatten diverse betekenissen wegens de sociale differentiatie van de personen, die deze termen hanteren, wegens de ontwikkeling in de tijd van hun begripsinhoud en wegens de verschillende soorten gebeurtenissen, toestanden en handelingen waarop zij van toepassing zijn. Is dan een omschrijving mogelijk? Het antwoord op deze vraag veronderstelt wetenschappelijk onderzoek in drie richtingen:

a. een taalanalyse van *culturele en socio-psychologische* aard: wat bedoelen mensen van verschillende culturele kringen en sociale lagen met deze woorden? Waarschijnlijk kan men via een dergelijke studie bepaalde betekenisovereenkomsten vaststellen binnen zekere socio-culturele groepen. Deze afspraken zijn nodig om het intermenselijke verkeer in stand te houden. Een willekeurig individueel gebruik van de termen zou immers onvermijdelijk leiden tot communicatiechaos. Een zekere veralgemening is hier dus mogelijk.

b. een taalanalyse van *historische* aard: onderzoek van de ontwikkeling der betekenissen. Een zeker houvast zou hier te vinden zijn door de continuïteit in de evolutie te achterhalen en de verklaring voor een bepaalde betekeniswijziging op te sporen.

c. een taalanalyse van *semiotische* aard, waarbij de relaties tussen het betekende en het betekenende onderzocht worden. Van welke dingen, gebeurtenissen, handelingen, toestanden kan gezegd worden dat ze links of rechts zijn? Uit dit onderzoek zouden de gemeenschappelijke componenten van het begrip links (of van het begrip rechts) afgeleid moeten worden.

Na deze partiële onderzoekingen is, steeds op het vlak van de beschrijving, een synthetische studie nodig waarin de verbanden tussen de drie reeksen conclusies belicht worden. Daarop zou dan tenslotte een normatieve interpretatie gebaseerd kunnen worden betreffende de vraag in welke zin de begrippen links en rechts moeten gebruikt worden.

3. Ik laat de socio-culturo-psychologische en historische ontleding ter zijde en wil me in dit artikel alleen aan een korte actuele omschrijving van het begrip links wagen.

Links en rechts zijn als termen met elkaar verbonden, de ene verwijst naar de andere. Zij kunnen niet beide terzelfdertijd van hetzelfde gezegd worden, de ene is aan de andere tegengesteld. Wel is het echter zo, dat, waar de ene aangewend wordt, de andere had kunnen voorkomen: beide termen hebben betrekking op fenomenen, die verband houden met de menselijke keuze, beslissing. Men wordt niet links of rechts geboren, maar handelt, denkt, wil links of rechts. Beide begrippen slaan m.a.w. op de menselijke werkelijkheid, de individuele of sociale houdingen en handelwijzen, aktiviteiten en opvattingen. Ze hebben echter geen betrekking op die werkelijkheid als statisch gegeven maar op haar dynamiciteit, ontwikkelingsrichting. Links en rechts hebben iets te maken met politiek want beide verwijzen naar de menselijke doelstellingen in verband met de leiding van de maatschappij als geheel of in haar onderdelen.

Zo komen we tot de hoofdvraag: waartoe leidt links, wat wil een mens, een groep, die linksgericht is? Het antwoord omvat mijns inziens volgende componenten:

a. Links is degene, die *gelooft in de mogelijkheid van de menselijke vooruitgang*. Hij gelooft dat het de mens mogelijk is de natuur te kennen, te leiden en te beheersen (vertrouwen in de menselijke rede, rationalisme); hij gelooft ook in de mogelijke verbetering van de enkeling, van de intermenselijke, sociale, nationale en internationale betrekkingen (vertrouwen in de menselijke solidariteit, humanisme). Men kan dit dynamisch uitgangspunt verwerpen, maar de linksen beschikken over niet te verwaarlozen argumenten, vooral dan de wetenschappelijke inzichten van de laatste honderd jaar betreffende de biologische, economische, sociale, culturele en psychologische ontwikkelingsmogelijkheden van mens en mensheid.

b. Wie links is, gelooft niet alleen in de mogelijkheid van progressie, maar *zet zich tevens op alle niveau's daadwerkelijk in om de menselijke vooruitgang te bevorderen.* Deze inzet omvat zowel het denken als het handelen. Dit betekent allereerst dat een linkse politiek zoveel mogelijk

wenst aan te leunen bij de wetenschap en de techniek, dat zij niet uitgaat van wensgedachten, maar van de rauwe werkelijkheid. Door rationeel verantwoorde projekten tracht zij vervolgens deze werkelijkheid met behulp van de techniek ten gunste van de mens te veranderen, waarbij de sociale actie een hoofdrol te vervullen heeft. Denken en handelen moeten daarbij samengaan omdat het eerste zonder het tweede tot passiviteit, bestendiging van de bestaande menselijke aliënatie leidt en de actie zonder het wetenschappelijke inzicht tot pragmatisme en irrationalisme voert.

c. De componenten, die ik genoemd heb, geloof in de menselijke progressie en inzet om deze te bespoedigen, zijn wel nodig, maar op zichzelf toch niet voldoende om de linkse levenshouding te karakteriseren. De vraag is immers over welke soort vooruitgang het gaat. Een linkse grondgedachte is dat de vooruitgang van de enkeling, de sociale groep en de gehele maatschappij slechts mogelijk is door een toenemende *democratisering* van het totale sociaal-economische en culturele bestel. Linksen strijden voor een menswaardige samenleving, voor een democratische sociale ordening, een rechtvaardige verdeling, delegatie en controle van het beslissingsrecht op sociaal-economisch en cultureel gebied. Uit reactie tegen de overwaardering in onze westerse gebieden van het burgerlijk-individuele en tegen de gevaarlijke machtsgroei van monopolistische kapitaalgroepen hebben zij de laatste decennia vooral gevochten voor het algemeen welzijn. Tegenstanders leiden hieruit af dat in hun visie alleen het algemene telt en de enkeling doodgedrukt wordt (de term collectivisme heeft bij velen al een pejoratieve klank gekregen). Dit is eenvoudig een tactische zet om de eigen machtspositie te handhaven, een dreigen met een mogelijk kwaad om een bestaande grotere kwaal te verbergen. Links wil het particuliere, het individuele, de kleine groep niet opofferen aan het algemene, maar wel in de totale samenleving integreren, harmonisch invoegen. Het algemene zonder het particuliere, Hegel wist het reeds, is abstrakt, a-menselijk, en leidt in de sociale toepassing tot bureaucratie, soms tot terreur. De tegenovergestelde oplossing, waarbij de belangen van enkele kapitaalgroepen primeren en deze van grote bevolkingslagen eenvoudig niet aan bod komen, is bij ons veel actueler en in feite ook

gevaarlijker omdat deze groepen, eenmaal in de knel, niet aarzelen een fascistisch bewind te installeren. Dan domineert niet een algemene stelregel, maar de brutale heerszucht van enkelen, die hun positie tot de dood toe verdedigen.

d. Het voorgaande is nog weinig precies, want ook rechtsen hebben de mond vol van democratie, menselijke solidariteit en algemeen welzijn. Zij ook streven naar menswaardigheid en hulp aan de naaste, maar dan in abstracto, vaag-humanistisch, ineens, voor iedereen en liefst alleen op papier. Zij richten Liga's op voor de rechten van de mens of verenigingen die de morele herbewapening propageren. Zij stichten „Bonden zonder Naam" om op allerlei omheiningen „Heb uw naaste lief" of „Bedrieg de ander nooit" te plakken en applaudisseren wanneer Billy Graham de Christenen het Christendom nog eens komt uitleggen. Ze geven aan Albert Schweitzer, Martin Buber of Guardini af en toe een internationale beloning, maar vergeten Angola, Cuba of Algerië. Als ze daarover toch iets moeten zeggen, beweren ze graag dat de toestanden zo ingewikkeld zijn dat zij hun oordeel liever reserveren, maar dat de linksen niet mogen vergeten dat de blanken in Zuid-Afrika de westerse cultuur en het calvinisme gebracht hebben en dat de muur van Berlijn een monument van barbaarsheid is.

Rechtsen prediken de naastenliefde in abstracto op schuttingen of in hun kleine omgeving door een welwillend woord. Dat is een klassehouding, een keuze ten gunste van de burgerij. Linksen – ze zijn in onze landen niet zo talrijk – prediken de *klassenstrijd*. Zolang de essentiële produktie- en distributiemiddelen in handen zijn van bepaalde sociale groepen bestaan er klassentegenstellingen. Dit is het geval in alle z.g.n. democratische westerse landen, die zich wel aanpassen aan de moderne technische ontwikkeling maar het kapitalistische stelsel niet hebben opgegeven. Marx blijft niet actueel omdat men telkens nieuwe dingen bij hem ontdekt (dat hij toch zo humanistisch was, zoals veel katholieken, linkse rechtsen dan, tegenwoordig in alle toonaarden zingen), maar omdat de klassenstrijd voortduurt. Pater Hoefnagels heeft veel mensen opgeschrikt omdat hij de welvaartstaat Nederland critisch durfde beoordelen. Maar belangrijker dan de lage lonen hier en daar is het feit dat

er in dit land klassen bestaan, dat bevolkingsgroepen met veel omhaal, verzachtende argumenten, kerkelijke preken en televisionnaire toespraken onderdrukt, ja uitgebuit worden. Dat velen de term uitgebuit te sterk zullen vinden, bewijst alleen dat ook zij door de moderne burgerlijke methoden geëndoktrineerd zijn. Het kapitalisme kan in sommige omstandigheden vriendelijk worden, poeslief bijna, maar het is niet in staat zichzelf op te heffen en een ware democratie te vestigen. Dat zal door strijd moeten gebeuren.

Door de ontwikkeling van economie, wetenschap en techniek, en de uitbreiding van onderwijs en communicatiemiddelen zijn in het Westen veel omstandigheden gewijzigd, maar wie meent dat het algemeen klassepatroon van onze samenleving veranderd is, vergist zich. Deze illusie vinden we bij de sociaal-democraten, die nooit links geweest zijn en de laatste eeuw het burgerlijke regime uitstekend gediend hebben. Guy Mollet, Spaak, Drees en Vondeling zullen trouwens de geschiedenis ingaan als ware kampioenen van de westerse reactie. Zij denken het kapitalisme door allerhande compromissen langzamerhand te kunnen ondermijnen, menen het misschien goed, maar dat is niet voldoende om links te zijn. In feite leiden niet zij, maar hun tegenstanders, die zij tot meer sociaal hulpbetoon willen aanzetten, het politieke spel en zijn zij gewillige knechten van het kapitalisme.

In de wereld van vandaag zijn de klassetegenstellingen op nationaal en internationaal vlak verre van opgeheven. In het Westen heeft de kapitalistische burgerij, niet meer onplanmatig en zich beroepend op de liberale thesis van het laisser-aller en het persoonlijk initiatief maar met de steun van de staat, het roer stevig in handen. Alleen wie op nationaal gebied de eliminatie van deze klasse beoogt en op internationaal terrein de machtspositie van het westerse imperialisme bestrijdt, is links.

e. De linkse strijdmethoden kunnen naargelang de tijd, de plaats en de omstandigheden wisselen, maar zij hebben sinds de vorige eeuw steeds dezelfde inzet: de opheffing van het kapitalisme. Welke middelen aangewend moeten worden, de vreedzame coëxistentie, de geleidelijke omwenteling of de gewelddadige revolutie, kan dogmatisch niet vastgelegd worden. Vreedzame coëxistentie van uitbuiters

en uitgebuitenen is niet mogelijk, zeggen de Chinezen, en zij hebben gelijk. Het socialisme mag zich niet in een wereldoorlog storten, antwoorden de Russen, die pragmatischer redeneren. Om een juiste verhouding tussen middel en doel te vinden moeten beide stellingen gecombineerd worden. Voor de Chinezen, die de theorie orthodox toepassen, telt vooral het hoofddoel van alle marxisten, de opheffing van de exploitatie van de mens. Voor de Russen, die de wereldpolitiek beter kennen en hun eigen verwezenlijkingen willen beschermen, is het middel, net zoals bij de rechtse socialisten, hoofdzaak geworden. Bij overdrijving kunnen beide standpunten in een voor het socialisme hoogstgevaarlijk idealisme ontaarden. De Chinezen lopen het gevaar hun doel te vernietigen door alle radikale middelen goed te keuren. De Russen riskeren middelen te gebruiken die met het socialistisch doel niets meer te maken hebben en zo de gevangenen te worden van hun voorzichtige strijdmethoden. Wie stelselmatig het conflict met het kapitalisme vermijdt, het geweld verwerpt en door langdurige onderhandelingen en toegevingen een oplossing nastreeft, loopt het risico in het straatje van de sociaaldemocratie te belanden.

Voor de linkse actiemethoden geldt de regel dat het middel een zekere efficiëntie moet bezitten, aangepast moet zijn aan de situatie en het doel niet in gevaar mag brengen. De Russen vergeten dat in de achtergebleven gebieden, waar het brutale kapitalistische geweld alles bepaalt, een grondige ommekeer slechts door een gewelddadige revolutie kan verwerkelijkt worden en dat zij deze omwentelingen daadwerkelijk moeten steunen. De Chinezen houden te weinig rekening met het feit dat in de ontwikkelde gebieden andere strijdmogelijkheden voorhanden zijn.

f. Wat gisteren links was, kan vandaag rechts zijn, maar wat vroeger rechts was, is nu in geen geval links. Links zijn betekent m.a.w. zich inzetten in de richting van de geschiedenis, het feitelijke verloop der dingen. Er ligt iets onontkoombaars in de ontwikkeling naar de democratie, naar de dekolonisatie, naar de ondergang van het kapitalisme en het westers imperialisme. Wie links is meent dat op de lange duur een rechtvaardiger sociaal bestel ook efficiënter is en dat niets de evolutie naar meer rechtvaardigheid kan

tegenhouden. Dit samengaan van feitelijkheid en normativiteit, van doelmatigheid en menselijkheid, lijkt me de kern en ook de grote kracht van de linkse levensvisie te zijn. Het gaat hier niet over een van boven opgelegde metafysische waarheid, maar over een door de mensen zelf te verwezenlijken noodzaak. Wie beweert dat de overgang van het kapitalisme naar het socialisme, wegens de steeds ruimere technische en wetenschappelijke mogelijkheden, waarover de reactie beschikt, veel ingewikkelder is dan Marx vermoedde, heeft gelijk. Maar uit het feit dat eenvoudige oplossingen niet bruikbaar zijn, hoeft geen demoralisatie en scepticisme te volgen. Via allerlei wegen wordt de wereld immers toch langzaam maar zeker socialistischer. Dat veel linkse Europese intellektuelen ontgoocheld zijn en een defaitistisch geluid laten horen, is een gevolg van het feit dat de Europese linkerzijde in de wereld van vandaag slecht geplaatst is, geen historische rol kan spelen, gedwongen wordt toeschouwer te zijn. Erger wordt het wanneer deze mensen, uit ontevredenheid, het wereldgebeuren vanuit hun particuliere positie beginnen te beoordelen en er niet meer in slagen te weten wat nu eigenlijk wel en wat niet links is.

g. De gegeven kenmerken mogen als criteria niet afzonderlijk gebruikt worden, want alleen het geheel kan ter aanduiding van de linkse optie nuttig zijn. Omgekeerd is het ook waar dat het tegendeel van ieder van deze karakteristieken niet als specifiek rechts beschouwd mag worden. Zo zijn, zoals De Jong terecht opmerkt, de termen rechts en conservatief zeker geen synoniemen omdat we in het moderne kapitalisme dynamische tendenzen aantreffen. Evenmin kan men, zoals vroeger vaak gebeurde, rechts en individualisme gelijkstellen want het moderne monopolisme heeft het persoonlijke initiatief al lang de rug toegekeerd.

4. Ik wil besluiten met een algemene overweging. Als we willen weten wat links en rechts vandaag betekenen, moeten we de politieke werkelijkheid ontleden. We moeten daarbij niet, geleid door egocentrisme, alleen op specifiek Europese of Amerikaanse toestanden letten, want beide gebieden kunnen niet afgezonderd worden van de rest van de wereld. Hun huidig voorkomen en hun evolutie zijn in

ruime mate afhankelijk van wat elders gebeurt. Onze analyse moet dus uitgaan van een inzicht in de wereldsituatie.

Nu geloof ik dat niet kan geloochend worden dat in onze tijd de onderontwikkelde gebieden, geleid door China en Cuba, steeds meer een links, anti-imperialistisch geheel gaan vormen, terwijl Europa, Noord-Amerika (en langzamerhand ook het Russische blok, maar hier moeten we voorzichtig oordelen) een burgerlijke politiek voeren. De Chinese visie heeft in Europa en Noord-Amerika geen kans, niet omdat ze onjuist is, wel omdat deze gebieden door hun historische ontwikkeling in het rechtse kamp verzeild zijn.

Wij zijn dus al aan de tweede grote verschuiving toe: eerst was in de 19e eeuw het Europese proletariaat de linkse bakermat, daarna, tussen de jaren 1917 en 1960 vormde eerst Rusland alleen, later het Russische blok de linkerzijde in de wereld, nu is ook hieraan een einde gekomen en zijn Cuba, China en Algerië het linkse centrum geworden. Dit hebben veel vooraanstaande Europese linksen trouwens ingezien. Het is niet betekenisloos dat mensen als Russell in Engeland, Vergès, Sartre en Bourdet in Frankrijk, Basso in Italië, Mandel en Glinne in België, enz. zich voortdurend met de achtergeblevenen solidariseren.

De westerse maatschappijen behoren in de wereld tot de rechterzijde, hun arbeiders incluis. In het proletariaat leven zeker nog linkse strevingen, maar door de kapitalistische struktuur zijn de arbeidersorganisaties naar rechts gemanoeuvreerd. Het is trouwens niet de eerste keer in de geschiedenis, dat zoiets zich voordoet. Er zijn veel gevallen te vinden waarin verdrukten geen klassestrijd leveren. Het Westeuropees gebrek aan een sterke linkerzijde is niet het gevolg van het feit dat er geen onderdrukte klasse meer zou bestaan, maar wel van het gebrek aan objektieve kansen in het huidige bestel. Het uitblijven van overwinningen en de georganiseerde endoktrinatie van de tegenstander hebben het bewustzijn vertroebeld en de strijdvaardigheid ondermijnd.

Ik geloof dat de huidige verwarring betreffende de begrippen links en rechts in het licht van deze feitelijke evolutie moet beoordeeld worden. Vroeger stonden bij ons

links en rechts, wegens het bestaan van een linkse arbeidersbeweging, duidelijk tegenover elkaar, men kon zich moeilijk vergissen. Langzamerhand hebben de rechtsen echter linkse eisen overgenomen en zijn de linksen gevoeliger geworden voor rechtse argumenten. Nu zien velen het eigenlijke verschil niet meer. Ik zou zeggen: de westerse rijken kunnen het onderscheid niet meer vinden. Burgers en arbeiders vormen in het Westen samen een blok tegen de onderontwikkelden, zij hebben meer gemeenschappelijke dan tegenstrijdige belangen. Van een grote interne antithese is geen sprake meer. Ik weet natuurlijk wel dat uiteindelijk de belangen van het westeuropese proletariaat samenlopen met deze van de onderontwikkelde gebieden (hun gemeenschappelijke vijand is het kapitalisme), maar dit is toekomstmuziek. De internationale solidariteit van de arbeidersklasse is pas voor morgen, overmorgen. Vandaag profiteren de bedienden, arbeiders, ambtenaren, intellektuelen samen met de burgers van de Westerse rijkdom ten koste van de millioenen armen in de derde wereld.

We moeten achter de verschijnselen tasten naar de grond der dingen. Het probleem is niet wat de termen links en rechts inhouden, wel wat de Europese linksgerichten nog verwezenlijken kunnen. Momenteel allicht niet bijzonder veel. Zij kunnen:

- *de volkeren, die in een strijd tegen het kolonialisme gewikkeld zijn, daadwerkelijk helpen. De meest overtuigde linksen doen dat. Voor de zaak van het socialisme in eigen land levert dit echter geen direct nut op;*
- *de sociaal-democratische oplossing kiezen om toch iets te verwezenlijken. We weten echter dat deze methode het kapitalisme verbetert en versterkt;*
- *zich opsluiten in een steriel negativistisch denken. Deze houding treffen we vaak bij intellektuelen aan. Zij schrijven en spreken tegen alles wat kapitalistisch en westers is. Het gevaarlijke in deze positie is dat men zich volkomen isoleert en dat men positieve ontwikkelingen in het kapitalisme zonder meer verwerpt. Zo hebben in België sommigen de achteruitgang van de kolenmijnen als een kapitalistisch verschijnsel willen aanklagen, terwijl het toch duidelijk is dat ook in*

een socialistische economie een verschuiving in de sector van de energie niet te vermijden is. Men zou tal van andere voorbeelden kunnen geven. De equipe van het blad France Observateur heeft hierover goede artikels laten verschijnen.

– *de toevlucht nemen tot een actief en radikaal revolutionnarisme (wilde stakingen, enz.). Het resultaat van dergelijke ondernemingen is gering en men belandt dan in een ongeorganiseerd anarchisme.*

Zijn er dan voor links geen mogelijkheden meer? Er is geen reden zich aan een uitzichtloos pessimisme over te leveren. Ten eerste zijn op wereldplan de rechtse krachten minder sterk dan velen in Europa menen. Het kapitalisme is de laatste halve eeuw achteruitgegaan, het heeft zijn almacht verloren. In het Oosten groeit een formidabele, niet-kapitalistische samenleving, in de onderontwikkelde gebieden neemt de weerstand elke dag toe. Langzaam maar zeker wordt het kapitalisme teruggedrongen tot enkele gebieden. Ten tweede: indien het waar is dat de wereld onvermijdelijk naar het socialisme evolueert en indien dit socialisme in een land niet kan geïmporteerd worden, maar uit de interne ontwikkeling moet geboren worden, wacht de Europese linkerzijde vroeg of laat een grote taak.

Zich voorbereiden op die taak is voor de huidige Europese linkerzijde de belangrijkste opdracht. Dit moet gebeuren door het kapitalisme in zijn meest recente ontwikkelingsvormen wetenschappelijk te bestuderen en actief te bestrijden. Een blad van luciede ontevredenen is niet genoeg. Alleen een sociale beweging ter verwezenlijking van anti-kapitalistische struktuurhervormingen kan uitkomst bieden. Maar kan men nog veel mensen voor een dergelijke actie winnen? Het is vaak zeer moeilijk, wij ondervinden het in België dagelijks. Toch is de toekomst minder donker dan veel mensen met hersenen, maar sociaal-passieven zichzelf wijsmaken. Het kapitalisme is in diepste wezen zo onmenselijk dat het uiteindelijk door de mens zelf zal opgeruimd worden.

P. Valkenburgh

NEEN ZEGGEN TUSSEN LINKS EN RECHTS

> „Und was den alten groszen Gebrauch betrifft, so sehe ich keine Vernunft an ihm. Ich brauche vielmehr einen neuen groszen Gebrauch, den wir sofort einführen müssen, nämlich den Brauch in jeder neuen Lage, neu nachzudenken".
>
> *(Bertolt Brecht, Der Neinsager).*

Leuzen bezitten de functie de werkelijkheid te vereenvoudigen. Soms wordt echter die vereenvoudiging zo ver doorgevoerd, dat het veel beter is om maar rondweg van een vervalsing te spreken. Is met de begrippen *links* en *rechts* eigenlijk niet iets dergelijks aan de hand? Vormt dit begrippenpaar nog wel een handzaam instrument zoals het, terecht overigens, geruime tijd is geweest (of lijkt dat nu achteraf maar zo?) om de politieke en maatschappelijke werkelijkheid van vandaag overzichtelijk te maken? Men kan zulks betwijfelen — en met reden. En deze twijfel ligt naar mijn gevoel mede ten grondslag aan het besluit van de redactie van De Nieuwe Stem, om een gehele aflevering van het tijdschrift aan het links-rechts probleem te wijden.

Immers, als zo'n probleem niet bestond, als er geen twijfel heerste over de waarde van *links* en *rechts*, dan zou zo'n afzonderlijk nummer toch wel heel sterk het karakter van overbodigheid dragen en tot zo iets acht ik de redactie niet bereid.

Boosaardige lieden beweren wel eens dat deze twijfel kenmerkend zou zijn voor een behoudzuchtige, ja, zelfs reactionaire gezindheid. Maar ook daaraan kan men twijfelen — eveneens op goede gronden. Want uitgesproken *rechtse* lieden plegen zich om *links* of *rechts* niet druk te maken en zij bekommeren zich thans minder dan ooit om deze tegenstelling. Zij hebben hem eenvoudig van de tafel geveegd, zonder meer, terwijl het juist allerlei *linkse* of

althans naar *links* neigende kringen zijn waar de twijfel thans het duidelijkst is waar te nemen.

Ik gebruik hier het meervoud: kringen, omdat de redactie van De Nieuwe Stem natuurlijk niet alleen staat met haar twijfels en gevoelens van onbehagen. Ook elders zit men met het links-rechts probleem en dat ligt eigenlijk wel voor de hand. Maar laat ik eerst een paar voorbeelden van elders noemen, ter toelichting.

Een jaar of wat geleden verscheen er in Engeland een boek onder de veelzeggende titel „Out of Apathy", waarin verschillende evident linkse publicisten een poging deden om tot een nieuwe plaatsbepaling van *links* te komen, die dan de apathie welke zij bij zovelen meenden te kunnen waarnemen, zou kunnen overwinnen. Inhoeverre deze schrijvers in hun opzet zijn geslaagd, wil ik voor het ogenblik maar even buiten beschouwing laten; het gaat me er hier uitsluitend om te wijzen op een poging om een *linkse* filosofie te formuleren die bij de huidige tijd moet aansluiten.

Alleen zou ik één opmerking willen maken, die, naar het mij wil voorkomen, mogelijk van enig nut zou kunnen zijn bij een nadere sociologische analyse van het links-rechts probleem. De vraag namelijk inhoeverre de waargenomen apathie louter op onverschilligheid berust, dan wel juist wijst op een latente conflictsituatie in de moderne samenleving. Dus als het ware een overgangsstadium vormt tussen consensus en conflict, een soort van stilte voor de storm. Theoretisch-sociologisch interessant, geloof ik, maar ook praktisch-politiek. De uitslag van de jongste verkiezingen in ons land lijkt n.l. enigszins in deze richting te wijzen. Er heerst immers een grote mate van politieke apathie (alle commentatoren zijn het hierover eens), waarbij echter een vooralsnog geringe polarisatie in de uitersten naar voren begint te komen. Een tweede publicatie die ik ter inllustratie noemen wil, is een bundel essays die onder de titel „Was ist heute Links?", onlangs in Westduitsland is verschenen.

Wij staan dus wat de belangstelling voor het links-rechts probleem betreft, bepaald niet alleen. Dat kan een steun zijn, maar het kan ook onze taak verzwaren. Een steun, omdat het altijd plezierig is te bemerken dat anderen met

hetzelfde vraagstuk bezig zijn – dat bevordert de gedachtenwisseling niet alleen, maar men kan ook elkaars denkarbeid vergelijken.

Een verzwaring, omdat het nu moeilijker valt nieuwe elementen naar voren te brengen. Een bezwaar, tenslotte, is nog dat er wellicht al te veel werk dubbel zo niet veelvoudig wordt gedaan. Maar daar is nu eenmaal weinig tegen te doen.

Wanneer ik nu in deze bijdrage enkele notities over het links-rechts probleem aan het papier wil toevertrouwen, dan kan ik daarbij drie wegen bewandelen.

De eerste weg die wel het meest voor de hand ligt, is die van de sociologie. Maar aangezien een enigszins bevredigende sociologische studie over *links* en *rechts* erg tijdrovend is en het bovendien ook niet in de bedoeling van de redactie kan liggen een speciaal wetenschappelijk nummer van De Nieuwe Stem uit te geven, zal ik deze eerste weg maar links laten liggen – dit laatste dan niet beeldsprakig bedoeld!

Een tweede weg die open staat, is die van het persoonlijke getuigenis. Een weg die verleidelijk is vanwege haar kortheid. Men zou hier met enkele zinnetjes kunnen volstaan, zo in de trant van: „ik beschouw mijzelf bij voorkeur als links-liberaal". Doch de uitwerking van een dergelijk getuigenis vergt aanzienlijk meer tijd en plaatsruimte, en komt dan wel heel dicht bij een derde weg die tussen de wetenschap en het persoonlijk getuigenis ligt, namelijk die van het essay. Deze procedure lijkt me de meest geschikte. Men behoeft zich dan niet zo nauwkeurig aan de strenge normen van de objectieve wetenschap te houden en het al te subjectieve kan men ontgaan door een zekere beschouwelijkheid.

Maar toch, ook al volg ik deze essayistische procedure, helemaal buiten de sociologie en de geschiedeniswetenschap omgaan, kan ik natuurlijk niet. Daarvoor trouwens zijn de begrippen *links* en *rechts* ook zelf te duidelijk historisch-sociologisch van herkomst en inhoud.

Karl Mannheim, hoewel in velerlei opzichten achterhaald en tegenwoordig ook wat op de achtergrond geraakt, levert hier nog steeds boeiende uitgangspunten.

Zijn bespiegelingen over de conservatieve gezindheid en

over ideologie en utopie, kan men stellig niet zonder meer voorbijlopen in een discussie over *links* en *rechts*. Natuurlijk blijft het allemaal wat theoretisch en speculatief wat Mannheim zegt, maar ook dat heeft z'n bekoring en ongetwijfeld z'n nut.

Anderzijds kan men ook, gelijk bij vele amerikaanse onderzoekingen het geval is, empirisch te werk gaan door de begrippen *links* en *rechts* operationeel te definiëren en vervolgens de bevolkingsgroepen op te sporen die hetzij de ene, hetzij de andere gezindheid blijken te bezitten. „Gezindheid" vormt dan de sleutel tussen de zuiver empirische onderzoekingen, uitgaande van opinies en attitudes, en de theoretisch beschouwingen over ideologie en utopie.

Wat nu is de samenhang tussen een linkse resp. rechtse gezindheid en ideologie en utopie? Want dat ook hier een verband ligt, is natuurlijk wel duidelijk. En anders kan men er Mannheim nogeens op naslaan. Het simpelste is wel er maar gewoon twee identiteiten van te maken:

links = utopisch
rechts = ideologisch

Hierbij kunnen we alweer op Mannheim steunen, zonder overigens zijn uiteenzettingen helemaal trouw te volgen. Doch ook andere denkers geven voldoende aanwijzingen om bovenstaande identiteiten te rechtvaardigen, zoals Barth bijvoorbeeld. Niet Karl maar Hans, de zwitserse filosoof.

Alleen is nu de moeilijkheid verschoven, want wat hebben we onder utopisch en ideologisch te verstaan?

Om dan met het laatste te beginnen: een ideologie dient ter rechtvaardiging van het bestaande. De werkelijkheid en ik denk hier in de eerste plaats aan de politieke en sociale realiteit, die niet alleen maar gekend wordt, doch die tevens tot norm wordt verheven en daardoor het karakter van onaantastbaarheid krijgt. Eerbied voor de werkelijkheid, zeker, dat zal de *linkse* ook hebben, doch de rechtse eerbied, de ideologische eerbied, is passief. De werkelijkheid is principe en principes zijn heilig, weten we sinds Droogstoppel. Men kome er niet aan! Aanraking is levensgevaarlijk. En dat is nu juist wat de *linkse* graag wil. Hij koestert niet alleen eerbied voor de werkelijkheid, hij wil die wer-

kelijkheid en de grondslagen ervan graag van wat dichterbij onderzoeken. Zijn eerbied is actief. Het is de eerbied van de wetenschappelijk onderzoeker, waarmee natuurlijk weer niet wordt beweerd dat alle linksen nu ook onderzoekers zijn. Maar toch hebben ze er iets van weg.

Galileï toonde zulk een actieve eerbied voor de fysische realiteit, die door de passieve eerbied van de toenmalige katholieke dogmatiek voor onderzoek gesloten was verklaard.

Marx had een actieve eerbied voor de maatschappelijke realiteit, die door de passieve eerbied van de heersende machtsgroepen voor onaantastbaar was verklaard en op heilige beginselen heette te berusten. Maar Marx had heel veel belangstelling, juist voor die heilige beginselen.

Kortom, het telkens weer problematisch stellen van wat vanzelfsprekend en verankerd lijkt, het openleggen van wat gesloten en het betreden van wat verboden is, dat lijkt mij een typisch kenmerk van *links*. Vraagtekens plaatsen achter beweringen, zo zou ik het ook kunnen zeggen.

De socioloog komt hier in een moeilijke en merkwaardige positie te verkeren, althans de linkse socioloog. Want in feite wordt hij tot een soort van duurzame revolutionair.

De processen van institutionalisering in de maatschappij, processen die tegelijkertijd levenreddend en levenbelemmerend zijn, zal hij met zijn onderzoek kritisch begeleiden en daardoor voortdurend bedreigen.

Bestaande instituties worden problematisch gesteld en dreigen daardoor te worden aangetast. Toch is deze „critical research" nuttig en nodig want zij vervult een bevrijdende, socratische functie. En daarmee heb ik dan een tweede kenmerk van *links* gevonden: het verschaffen van zelfkennis aan mens en maatschappij. Ik volsta hier met de namen van Marx en Freud te noemen, hoewel er gemakkelijk talrijke namen van latere onderzoekers aan toe te voegen zouden zijn die hun voetsporen hebben gevolgd.

Intussen ben ik wel wat afgeraakt van het thema ideologie en utopie. Ik heb getracht *links* tegen *rechts* af te zetten, uitgaande van het ideologiebegrip, doch hoe is het nu met de utopie gesteld? „A state of mind is utopian, when it is incongruous with the state of reality in which it occurs",

schrijft Mannheim. *Links*, zei ik daarnet, heeft actieve eerbied voor de werkelijkheid, doch de utopische gezindheid van *links* valt met de werkelijkheid of met eerbied ervoor moeilijk te rijmen.

Het lijkt alsof hier een contradictie aanwezig is en toch is dat niet het geval. Het gaat n.l. om twee soorten *links*. Het ene type waarvan ik net enkele kenmerken heb genoemd. En het tweede type dat op het eerste aansluit, maar bovendien nog een aanvulling geeft in de vorm van een utopie — een utopie waarmee de bestaande realiteit dan kritisch wordt vergeleken. Een utopie — ik sluit weer even bij Mannheim aan — is gericht op objecten die niet in de actuele situatie aanwezig zijn, op ideale, transcendente objecten dus. Doch de dragers van een utopie pogen de bestaande werkelijkheid niet slechts te kritiseren, maar deze ook om te vormen overeenkomstig hun utopie. Het is nu deze tweede vorm van links, dit utopisme, waarover zoveel twijfel bestaat.

Het is deze vorm van links ook die niet meer inspireert en aanslaat bij de mensen. Het is dit utopisme dat verleden tijd is geworden. Alweer zou het een tijdschriftartikel, bovendien een artikel dat meer uit aaneengeregen notities bestaat dan uit een lopend betoog, ver te buiten gaan op de oorzaken van dit verschijnsel uitvoerig in te gaan. Daarom nogmaals een aantal min of meer samenhangende opmerkingen. Bloch heeft in zijn grote en grootse werk „Das Prinzip Hoffnung", een aardige typologie van utopieën gegeven. Hij onderscheidt namelijk geografische (tijd-ruimtelijke), technische en sociale utopieën. Een typologie die mij beter bevalt dan de bekende van Mannheim.

De sociale utopieën beschrijven ideale samenlevingen waarin de doeleinden volmaakt zijn verwerkelijkt. De technische utopieën beschrijven de ideale middelen waarmee de ideale samenlevingen kunnen worden verwerkelijkt. En de geografische utopieën tenslotte, geven de plaats aan waar we die ideale samenlevingen kunnen vinden.... Nowhere — Erehwon.

De technische utopieën liggen, het zal duidelijk zijn, geheel in de sfeer van de science-fiction. En het opmerkelijke is nu dat juist dit type utopie de laatste jaren eigenlijk in zijn tegendeel is omgeslagen en het karakter heeft

gekregen van anti-utopie, althans bij *linkse* schrijvers. De mogelijkheden van de moderne wetenschap en technologie leiden niet tot schone droombeelden, doch juist tot weerzinwekkende nachtmerries. Want wat te vrezen valt is de dictatuur van deze middelen, van fysische, psychologische en sociale technieken, die de mens zullen beheersen. Een relatief kleine groep machtigen heeft de gelegenheid deze technieken toe te passen (juist die gelegenheid maakt deze kleine groep machtig) en bezit daardoor de kans om de rest van de samenleving onder contrôle te houden.

Zo komen we vanzelf terecht bij de machtsstructuur van de huidige technocratische samenleving, van de welvaartssamenleving, die geografisch duidelijk aanwijsbaar is en waarin ook tal van trekken uit vroegere sociale utopieën zijn te herkennen. In deze samenleving zijn het juist de anti-utopistische schrijvers die het linkse element vormen, tezamen met de kritisch gerichte sociologen. Anti-utopistisch, of moeten we liever zeggen anti-ideologisch, omdat de welvaartsutopie tot welvaartsideologie is geworden? De utopie van de ruimtevaart bijv. is hierin tot een ideologie van de ruimtevaart geworden en wie skeptisch tegenover deze geld en arbeidskracht verspillende bedrijvigheid staat, ja, is hij links of rechts? Vooruitstrevend of conservatief? Of links-conservatief? De goede zorgen trouwens waarmee de gehele ontwikkeling van techniek en natuurwetenschap wordt omringd, zowel in het Westen als in het Sowjetblok, moet men die voorbehoudloos toejuichen of dient men een zekere reserve in acht te nemen? Deze vraag is niet te beantwoorden zonder het onderscheid van doel en middelen aan te brengen. Doet men dit, dan blijkt in grote lijnen dat *links* de ontwikkeling van de wetenschap-als-doel zal toejuichen, maar dat in de huidige samenleving vooral de ontwikkeling van de wetenschap-als-middel wordt aangemoedigd. De techniek daarentegen, bij uitstek een middel, dreigt steeds meer het karakter van doel aan te nemen. Natuurlijk zijn doel en middel relatieve begrippen, maar dat neemt toch niet weg dat de nadruk meer op de ene dan op de andere kant van een zaak gelegd kan worden.

Links, zo stel ik het mij tenminste voor, zal tegen deze ontwikkeling verzet aantekenen door te stellen dat de natuurwetenschap op deze wijze hard bezig is de mens van

de natuur te vervreemden, terwijl de menswetenschappen, ontaard in reeksen sociale en psychologische technieken, de mens van zichzelf vervreemden. Maar ook dat is iets wat bij de welvaartssamenleving past. Zonder reclame (de geïnstitutionaliseerde leugen heb ik hem eens horen noemen), zonder verborgen verleiders, zonder onophoudelijke prikkeling van behoeften, die, zo ze niet bestaan, gemaakt worden, zonder steeds ingewikkelder en dus voor de meeste mensen ondoorzichtige sociale voorzieningen en beleidsregels, kan die samenleving immers niet bestaan. Maar die samenleving zelf wordt daardoor onbegrijpelijker en het beeld ervan waziger en onduidelijker.

De utopie van Luilekkerland is thans ideologie van Consumptieland, waarbij alleen nog de afbetalingsrijstebrijberg enige onaangename associaties wekt met de nare grensmoeilijkheden uit het vroegere sprookje.

De utopie van een goed geïntegreerde, harmonische en conflictloze maatschappij is geworden tot ideologie van de arbeidsvrede, de aanpassing en de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. De verschuivingen in de functies van de moderne vakbeweging tonen dit wel duidelijk. Van strijdorganisatie is de vakbeweging geworden tot een medespeler in het beleid. En het is dan ook een wonderlijke omkering van waarden dat het thans niet meer keiharde kapitalisten of laissez-faire liberalen zijn die voor het conflict als waardevol en onmisbaar verschijnsel in de samenleving opkomen, doch links georiënteerde sociologen als Coser en Dahrendorf. Politiek wordt in een administratieve samenleving tot „policy". De politieke partijen verliezen hun betekenis. Hun functies, nieuwe sociale doeleinden vast te stellen en deze trachten te realiseren, worden door planbureau's en beleidsapparaten overgenomen — wat dan weer tot politieke apathie leidt en eventueel tot verzet (van links en rechts).

Mannheim — ik noem hem nog één maal — heeft voor al deze dingen een open oog gehad. In zijn reeds genoemde werk „Utopia and Ideology", schrijft hij: „Politics as politics is possible only as long as the realm of the irrational still exists (where it disappears, „administration" takes its place)". Hoewel deze uitspraak ongetwijfeld bijzonder gevaarlijke implicaties inhoudt, bevat ze zeker ook een kern van waarheid. Politiek, democratie, planning, zijn zij met

elkaar in overeenstemming of zijn zij in conflict? Beheersing van de sociale en politieke processen door wetenschap en beleid, door wetenschappelijk beleid?

Tegenover het type van onderzoek dat hier vereist is, „administrative research" genaamd, staat het al eerder genoemde kritische onderzoek als duidelijk links element.

Als element in de moderne samenleving dat de gelijkstelling van existentie en norm niet aanvaardt, dat, integendeel de diepte van de kloof tussen beide wil peilen. Als element dat niet de vervreemding doch de zelfkennis wil bevorderen. Als element, voorts, dat conflicten conflicten wil laten en deze niet tracht te verdoezelen achter integratie – of gemeenschapsideologieën. Als element tenslotte, dat zich verzet tegen een dictatuur van de middelen, en hierbij de steun kan ontvangen van „heimatlose Linke" en eventueel rebelse rechtsen, om met De Jong te spreken, al zullen wij voor deze laatste toch wel danig op onze hoede moeten zijn.

Nu ik achter mijn aantekeningen een punt heb gezet en het geheel nog eens doorlees, moet ik eerlijk bekennen dat het mij weinig bevredigt. Een uitvoerige sociologische studie lokt toch wel aan. Een onderzoek naar het linkse en rechtse maatschappijbeeld van de mens.

Sonja Prins

CONTRA-KOERS (STELLINGEN)

I

Wat vooruitstrevend en wat vrij is hangt van de omstandigheden af, zoals De Jong zegt. Maar wat niet van de omstandigheden afhangt is de wens om vooruit te gaan en te laten gaan, en de vrijheidswil. Beide zijn immers inherent aan het leven.

Zorg voor het leven in het algemeen is het hoofdbestanddeel van elke moraal. In zijn actieve, keuze-bepalende vorm is zorg voor het leven: links.

Begrippen als vrij en vooruitstrevend hangen niet alleen van de omstandigheden af; ze kunnen van hulpmiddel doel worden. Elk principe is potentieel dogma, leidt potentieel tot vernietiging.

Links is nog altijd waar het hart zit. Waar het hart zit is het leven: behoefte om te helpen en te verzorgen, afkeer van vernedering en onderdrukking. De Gracchen waren links, de Geuzen, de vroege Christenen en al diegenen die uit gevoelsoverwegingen communist, socialist, anarchist, „liberaal" werden. In koloniale landen heten de linksen nationalist. Rechts is minachting voor het leven, abstractie toegepast op het leven, vernedering van de mens.

Er is een vooruitstrevend en er is een behoudzuchtig dogmatisme. Er is ook het dogmatisme van de anti-rationaliteit, de anti-theorie, het fascisme. Hoe minder theoretische bagage des te gevaarlijker de ideologie.

De theorie, die het leven verruimt, wordt ideologie wanneer haar ideeën zich fixeren. Ideologisch denken is potentieel neurotisch denken.

Niet de groep maakt de ideologie gevaarlijk maar de

ideologie maakt de groep gevaarlijk. Zonder ideologie geen rassenhaat, geen concentratiekampen, geen moderne oorlog.

II

Een niet-logische werkzaamheid — het stellen van een doel — geeft zin aan een stroom van gebeurtenissen. Zonder doel geen linkse activiteit.

De linksheid ligt in het doel opgesloten. Maar het doel is niet de hele linksheid, zij moet gedragen worden door gezamenlijke activiteit. Alleen meervoudige activiteit en de houding tot de andere is „links" of „rechts".

Links is vóór de anderen en rechts tegen. Castro tegenover Eichmann. Rechts blijft de negatie van links en niet omgekeerd.

Emotioneel begaafd, scherpzinnig door gevoel, is bijna een tautologie met links. De tautologie met rechts luidt: koud, fantasieloos, bekrompen.

In de strijd van links tegen rechts is eenzijdigheid noodzakelijk, zoals in elke strijd. Maar de eenzijdigheid mag zich niet vastleggen in een stelsel. Vastleggen doet alleen rechts. Links is stroom, beweging. Rechts is het ijs wanneer de stroom verstart.

Het stempel van rechts is niet meer conservatisme. Het is nu: negatie van het recht op leven, de in haar tegendeel verkeerde abstractie van „de vooruitgang". De levensfunctie zelf moet opnieuw verdedigd worden. Rechts is vanzelfsprekend hij, die bereid is andere levens te verdobbelen. Nóg rechtser is hij, die het verdobbelen rationaliseert.

Meer dan in één vorige na-oorlogse periode houden schrijvers, zoals Lucebert en Schierbeek, en schilders, zoals Benner en Corneille, vast aan het beginsel van het organische leven zelf en op zich zelf.

III

Een loze theorie is niet beter dan een dogma; een dogma is niet beter dan principeloosheid – n'en déplaise aux idéologues.

De redelijkheid waar De Jong in politicis van uitgaat, is een bedriegelijke redelijkheid. Probleemverschuivingen die uitlopen op de „hollow masterpieces" van de „midcult", zoals Dwight Macdonald in de New Yorker ze genoemd heeft, toen hij Thornton Wilder citeerde: „There's something way down deep that's eternal about every human being".

Twee soorten denken: het incidentele en het stelselmatige. Uit elkanders standpunt gezien zijn beide absurd. Het tweede is gemakkelijker (incidenteel) te bestrijden.

Toen de Surinaamse nationalisten dit jaar geen aanleiding zagen voor het vieren van De Dag der Vrijheden werd Albert Helman erbij gehaald. Hij voorspelde: „een prachtige werkelijkheid voor het zich voortdurend vernieuwende Suriname, dat moet worden ontwikkeld tot het heerlijke land van de toekomst waarvan wij allen dromen". Sommige gevoelens zijn zo hooggestemd dat zij de omringende lucht opzuigen als een spons het water. Moderne lyriek daarentegen is exacte kennis, al dan niet intuïtief verkregen. Poëzie en politiek zijn één.

Theorie is het verstrekken van informatie. Het tegengestelde van informatie is niet: geen informatie of verkeerde informatie. Het tegengestelde van informatie is: lucht.

Men heeft gemeend het zonder irrationele gevoelens te kunnen stellen; het is gebleken dat deze juist de bodem zijn waarin rede en redelijkheid liggen verankerd. Aan De Nieuwe Stem de taak om niet alleen de irrationele inhoud van rechts maar ook die van links te erkennen en te onderzoeken.

Zonder irratio geen moord – c'est vrai – maar de grootste vernietigingen werden zonder emoties, rationeel aangericht. Kan het zijn, dat in een gemechaniseerde wereld juist de irrationele inhoud de kern van het leven beschermt?

De linkse partijen onderscheiden zich door beginselen die niet meer essentieel, dus bijkomstig zijn. Partijkeuze is een privézaak geworden, ten hoogste op praktisch niveau. Er is geen heimatlose Linke, er zijn alleen kwasi-behuisde linksen, andere linksen en niet-linksen: eigenlijk niet-levenden.

IV

Voor de ontwerpers is de theorie een spel, voor de beoefenaars een stelsel. In de beoefening ligt het einde opgesloten.

Wie wijn schenkt bij de maaltijd is daarom niet anti-eten. Wie over irrationele gevoelens schrijft is daarom niet anti-verstandelijk. Eten en nadenken zijn levensfuncties. Drinken en dichten ook.

Denken tout court is essentieel, zonder ideologische verfraaiingen. Het zijn de schilderachtige barsten in het glas, die het verhinderen om ooit weer glas te zijn. Ideologie is anti-theorie. Vorm is anti-inhoud.

Zorg voor het leven van anderen, die het karakter van de linksheid bepaalt, betekent niet zorg voor hun zieleheil ofwel ideologie. Integendeel.

Niet de theorieën zijn rechts, ook niet het ontkennen van de waarde van theorie. Rechts is perversie van het denken, terugkeer tot een onechte oorsprong. Theorie is even kwetsbaar als de sexuele impuls.

Westers is een even negatief attribuut als intellectueel. Men kan niet westers of anti-westers denken, wel voelen. Ideologie is in eerste instantie een breekijzer tegen gevoelsmatige bindingen. In tweede en derde instantie ook, als er niets meer open te breken valt.

De strijd tussen twee ideologieën is even onecht als een schimmenspel, met dit verschil dat deze schimmen niet elkaar maar de toeschouwers vermorzelen.

Geen sekte heeft ooit de overwinning kunnen behouden tenzij zij haar kokon afstroopte.

De walging voor het teveel, waaraan sommige extreme ideologieën het leven danken, ontstaat alleen tussen twee polen van haves en have-nots en niet wanneer de verschillen overbrugbaar zijn. Rationeel èn irrationeel verstandig is daarom het uitgangspunt: het goede leven voor iedereen, en niet de opvatting: het moet eerst erger worden voordat ze het beter krijgen. Het eerste is humaan, democratisch en ook links. Het tweede is pseudo.

Fascisme is de ideologie van de hiërarchische mythe, die niet terugkeert als farce maar als misdaad.

De mythe van het verleden is be-leefd, zij heeft een eigen leven, in tegenstelling tot de mythe van de toekomst die nog beleefd moet worden. De vraag is: sluit het rationele karakter van de toekomstmythe het fascisme uit?

Tegenover ideologie heeft bureaucratie een beschermende functie, al was het alleen maar die van rem. Wat betekent democratie in feite anders dan het scheppen van belemmeringen?

Fr. de Jong Edz.

IN DE PAS EN UIT DE PAS

> „Der Kleinbürger ist..... zusammengesetst aus einerseits und andrerseits..... Er ist der lebendige Widerspruch. Ist er dabei..... ein geistreicher Mann, so wird er bald mit seinen Widersprüchen spielen lernen."
> *Marx aan Schweitzer, 24 januari 1865.*

Mijn antwoord op de uitgelokte reacties kan kort zijn. Heel kort. Maar het moet in ieder geval tweeledig zijn. In dat geval zou echter kortheid nog onduidelijker zijn dan uitvoerigheid. Ik zeg daarom *niet*: „Mijne opponenten, ik ben het eens met u, wij vullen elkander fraai aan en zingen pluribus sonis een gelijke wijs". En ik zeg ook niet: „Alles wat u opmerkt, ge(l)eerde linksgenoten, gaat uit van andere achtergronden dan de mijne; onze wegen scheiden zich, adieu" (of moderner „stik"). Ik ben *niet* kort.

Ik zeg noch het één, noch ook het ander, omdat ik beide zeg (behalve dat laatste, omdat ik — Wertheim heeft het onthuld — mijn schaamte verberg achter het brave doekje der non-provocatie). Ik zeg geen van beide, en toch beide: dat vereist inderdaad enige lengte ter toelichting. Zelfs in dit zo met dialectiek coquetterend blad.

„Der lebendige Widerspruch" wordt, naar Marx' boven geciteerd woord door ijdele lieden tot Spielerei gemaakt. Marx, het is bekend, kende ook zijn Widersprüche, maar hij verbond ze zinrijk en liet ze op maatschappelijke realiteiten steunen. Zo hij „ludens" was, dan toch wel vooral in het grimmig schelden, d.w.z. bij het verdedigen van wat voor deze dialecticus de enig juiste stelling was — een stelling die haar juistheid ontleende aan haar betekenis in het historische vooruitgangsproces — een juistheid, die men relatief kan stellen, maar die actualiter het reliëf van de absoluutheid krijgt. Als zodanig doet zij zich althans voor de enkele, de kennende of bewuste, mens voor. Wie in zichzelf twijfels voelt, is, hoe geistreich ook, een warhoofd;

en een ijdeltuit is hij als hij met die twijfels in een maatschappij-opvatting voor de dag komt. De Kleinbürger, tussen de stoelen van twee klassen gezeten: die mag twijfelen. Maar ieder die klassebewust is weet wat links en wat rechts is. De relativering is in het generale verband der maatschappij te ontdekken, in het persoonlijke niet.

Dáár tegen nu wil ik protest aantekenen: dat in de individu, althans in de bewust met zijn tijd meelevende, de maatschappij tot leven komt is er in ontkend. Het historisch proces is een bovenmenselijke mechanika. Natuurlijk: „mensen maken de geschiedenis": dat is de andere kant. Maar hoe maken zij? daar ligt de kern van ons vraagstuk. Hoe maken zij en dus ook: hoe verstaan zij de geschiedenis?

Richting en proces

Kijk, daarom begin ik maar weer eens met Marx: ons hele debat draait immers om die relatief-absolute kennis van voortgang der maatschappelijke ontwikkeling. Kruithof twijfelt niet: het gelijk is aan de zij der arbeiders en der ex-koloniale volken. Dat er over de inhoud van het begrip links gedelibereerd zou kunnen worden, is hem, zo lijkt het mij, eigenlijk een vreemde zaak: een Amerikaanse afwijking tegenover zijn Chinese zekerheid. Hetzelfde geldt zij 't genuanceerder, ook voor Wertheim, die mij verwijt niet te weten wat voor- en wat achteruit is. En dat is uiteraard een hoofdzonde wanneer men uitgaat van de vooruitgang als noodzaak of als geloofsartikel.

Nu moet ik bekennen dat op dat terrein twee samenhangende zaken mij vooralsnog niet geopenbaard zijn: 1e. de richting van die vooruitgang en 2e. het proces van die vooruitgang. Het eerste betreft niet de richting van de *gewenste* vooruitgang maar die van de practische; niet de droom, maar de daad. Wie van een eenvoudige onderbouw-bovenbouw constructie uitgaat, zal de tegenstelling tussen beide niet accepteren of vals achten. Hij benadert de ontwikkeling der mensheid niet met een hypothese, maar met een schablone van generalisaties. In het historisch proces nu valt een voortdurende spanning tussen het reële en het bedoelde gebeuren te ervaren en een geheel van factoren van allerlei aard, die met wisselende kracht optre-

den, wisselend naar persoon en naar tijdperken. Wie dat ziet, vergaat de moed om langs de lijn der algemene grootheden alleen uit te stippelen welke richting die der vooruitgang is. Hij buigt zich over de gang der gebeurtenissen en tracht in een samenspanning van hypothese en ervaring het proces onder algemene woorden te brengen. Vooralsnog hebbe dat proces onze volle aandacht. Het is *rechts* in 't geheel geen proces te zien, het is *links* dat te willen benaderen, om daar uit de richting der veranderingen te vatten. Het is gevaarlijk in het extremisme der simplificatie te vervallen. Dat leidt ten slotte tot de partij die altijd gelijk heeft. Dat leidt er toe afgedwaalden van die partij als reactionairen of derzelver handlangers te zien. Dat leidt tot een aanval op sociaal-democratische voormannen als Kruithof lanceert (overigens met zichzelf in strijd want de sociaal-democraten waren nooit links zegt hij). De tragiek van het ministeriële jacobinisme die aan iedere hervormingsbeweging eigen is, en eigen moet zijn, zo lang men het historisch proces niet beheerst, noch ook de werkelijke werking der historische krachten kent, ontgaat hem blijkbaar te enen male. En ze is nog wel zo duidelijk te zien in Oost èn in West!

Ten aanzien van richting en proces nog dit: ik wil gaarne dankzij een nog al voor de hand liggende parallel met de marxse arbeiders de opkomst der niet-blanken als een element van vooruitgang zien. Ik mis echter het compas, en daardoor weet ik niet of mijn vooruitgang eigenlijk een schijn is, een gaan in de rondte waarbij van de ene onderdrukking in de andere overgegaan wordt. Goed, ik neem aan de vooruitgang onder, zeg, Nasser, maar ze is me als algemeen niet nader geadstrueerd begrip te vaag om een echte richtlijn te zijn.

En zoiets is me in historicis ook te gemakkelijk. Het is toch al te simpel het fascisme af te doen met stuiptrekking van het kapitalisme. Dat moge grofweg te stellen zijn, maar het zegt niets als we niet verder nuanceren — en in die nuancering ook het tegendeel van de algemene stelling incorporeren: de anti-kapitalistische tendenties in dit rechtse maar toch ook wel als links te onderkennen extremisme. Maar genoeg van de historie. Het heden roept en de toekomst vraagt. Ons probleem is te moeten antwoorden en

maar ten dele te kennen. Als ik dan ook als vooruitstrevend antwoord op die toekomstvraag vaag wat over Rusland en China mompel is 't mogelijk direct duidelijk waar de schoen wringt. Wie vertegenwoordigt het vooruitstrevend linkse: het verburgerlijkende en dus vredelievend Rusland of het revolutionaire en tot oorlog neigende China? Ook Wertheim en Kruithof trachten hier tot een „enerzijds anderzijds" te komen!

M.a.w. Hoe concreter we worden, hoe moeilijker het is. Ik ben b.v. helemaal niet zo overtuigd van Ruslands vredespolitiek sedert 1945 als collega Wertheim – al ben ik (ter complementering van déze tegenstelling) het ook niet ten aanzien van de Amerikaanse dito. Er is hier van een wisselwerking van wederzijdse angst en onbegrip sprake, door bepaalde „belangen" aanwijsbaar van het Westen uit gevoed. Als ik mij nu keer tegen die belangen is dat omdat ze o.a. voor die angst en dat onbegrip mede verantwoordelijk zijn, en niet omdat ik in de voortstuwende heilboodschap van het wereldcommunisme meer boodschap dan heil zie. Daarnaast komt het mij voor, dat de technische ontwikkelingen in het kapitalistisch productieproces van zodanige aard zijn, dat met name in de arbeidsverhoudingen zich nieuwe mogelijkheden voordoen van menselijke emancipatie. Hoe dat in zijn werk zal gaan? Ik weet het niet. Ik weet wel, dat ik de daarbij optredende processen van verandering niet kan meten aan de vooruitgang zonder meer. Deed ik dat, ik zou met de Fabians van pl.m. 1900 het Engelse imperialisme hebben verdedigd, en ik zou mij kanten tegen de Engelse en Amerikaanse spoorwegarbeiders van thans, die zich door de electrificatie benadeeld achten. Maar deed ik het niet: ik zou blijven steken in een hic et nunc politiek, ik zou maatschappelijk werker worden en in het moderne jargon der dominees in de Partij van de Arbeid spreken van de verwerkelijking van „een brok rechtvaardigheid". Ik zou met Sonja Prins me alleen kanten tegen alles wat een directe bedreiging voor de individuele mens is. Dat kan men ook een „rechts" standpunt noemen. Bij gebrek aan beter beken ik mij tot dat rechtse standpunt. Maar ik haak er naar het te verbinden met een algemene lijn. Een uitzicht op de toekomst is nodig, die alleen door een analyse van de maatschappelijke en andere werkzame

krachten verkregen kan worden. Dank zij Marx staat die analyse tenminste in de grondverf.

Er moet, zouden we ook kunnen zeggen een hele weg worden afgelegd eer de emancipatie der arbeiders ook de emancipatie van iedere arbeider inhoudt.

En andersom. Dat is de weg van het grote historische proces naar de vele kleine heen en terug. Het grote vermogen we vaag te onderscheiden, maar in het kleine ligt de hefboom voor onze activiteit.

Het kleine kunnen we herkennen: het is op menselijke maat. We kunnen het liëren met het grote, het er uit deduceren niet. Wie zo handelen offeren rigoureus de delen voor het geheel. Dat kan nodig zijn, maar iedere keer zal er opnieuw getoetst moeten worden, want wie garandeert dat een overgang van faze A naar faze B altijd een omslag in het absolute tegendeel is, een zo rigoureuze dat we als zelf actueel in zo'n omslag betrokkenen het oude vrolijk moeten offeren? Blijft onze stem niet even aarzelend steken als we met Henriette Roland Holst willen zeggen: „al gaan er duizend maal duizend harten stuk, de prijs blijft klein voor het mensengeluk"?

In deze aarzeling is het aarzelen tussen „enerzijds en anderzijds", dat Marx in zijn bovenstaand citaat afwees voor de persoonlijke sfeer, juist in die sfeer getrokken. Daarmee is de keus tussen het „wat van de een en wat van de ander?" een morele keus geworden. Een keus, waarbij onze norm, ons oordeel over de mens meespreekt — maar evenzeer een keus die met de richting der geschiedenis samenhangt. En dat is een nog te onderzoeken richting, want hoe dat proces — in 't groot vaag te onderkennen — in ons als subjecten en als objecten ervan doorwerkt is niet duidelijk.

Zou er een dialectische werking aan te nemen en aan te tonen zijn, waardoor het kon gebeuren, dat wat „voor allen" goed is voor „de enkeling" slecht is? Misschien ligt daar een benaderingswijze voor de boven aangeduide problemen van ministerieel jacobinisme, van electrificatie en spoorwegarbeiders, en van de Fabians en het imperialisme? Op het technisch-economisch vlak valt nog het meest redelijk over „vooruitgang" te spreken (vandaar dat we het zo graag als „onderbouw" hanteren). Industrialisatie is b.v.

overal ter wereld vooruitgang. Het is echter in confesso dat industrialisatie op allerlei manieren „vervreemdend" werkt. Het toejuichen ervan is dan ook zo iets als het toejuichen van oorlogen, omdat die de ontwikkeling bevorderen. Op de een of andere wijze stuit mij deze in het marxisme veel ontmoete redenering tegen de borst. Ik vind haar n.l. in strijd met de gedachte van menselijke emancipatie, die ik als norm achter de emancipatie van onderliggende klassen en rassen meende te zien.

Norm en Idee

Van norm naar gezindheid — als u wilt, met Delfgaauw, naar „realisering van waarden" is geen grote stap. Maar het kan de stap zijn in de richting van die vaagheden die we vermijden willen. Zo gauw Gerechtigheid met een G. geschreven wordt voel ik die vaagheid mij als alleronbehagelijkst bekruipen. Vandaar mijn angst om van een gezindheid te spreken. Met een beroep op wat ik hierboven over de historische processen en de relativering van onze begrippen geschreven heb, moge het duidelijk zijn, dat ik mij, geladen van gezindheid keer tegen wie dat proces alleen als maatgevend zien, en dat ik mij afwend van hen die, de gezindheid beklemtonend, aan de relativerende werking van het historisch proces voorbij zien.

Dit „enerzijds niet en anderzijds toch" leidt er toe, dat ik grote waarde hecht aan die merkwaardige combinatie van historische beperking en geestelijke ontplooiing, die met het woord „ideologie" wordt aangeduid. Het is mode om van ideologieën veel kwaads te zeggen. Niet zozeer in marxistische en mannheimse zin, dat ze „fraaie draperieën om de lelijke werkelijkheden" zouden zijn, maar omdat ze leiden tot menselijke onderdrukking. Er is een ideologie der anti-ideologie in werking die aan de ware plaats van ideeën en theorieën in maatschappelijke bewegingen ten enen male onrecht doet. De Partij van de Arbeid heeft in Nederland met deze anti-ideologie haar pas naar rechts gemarkeerd. Ze is geschrokken van al het rood in de vlaggen van communisten en nazi's, en heeft dus haar eigen doek, uitdrukking van een eigen ideologie opgeborgen.

Laat ik beginnen met iets te erkennen — dan sta ik

straks sterker in mijn ideologische strijd. „Ideologie leidt tot onderdrukking". Ja – dat kan in drie gevallen waar zijn: 1e. als de dragers ervan intolerant zijn – wat niet per definitie gegeven is, behalve voor wie de wisselwerking van ideologie en democratie niet kent – 2e. als de inhoud ervan voor die wisselwerking ongevoelig is, zodat de tendentie van het eigen gelijk overheerst – 3e. als ze bij haar tijd voor of achter is op het ogenblik, dat haar „aanhangers" de macht in handen krijgen. (Voor wie slim is valt het hierbij op, dat 3 een variant van 2 is, en 2 de negatieve variant van 1).

Moeten we dus maar de ideologische lier aan de wilgen hangen en er de echte, de poëtische uit plukken, omdat „poëzie = politiek"? Sonja Prins fluistert ons dat dichterlijk in het linker oor. Ik moet bekennen dat het er bij het rechter weer uitgegaan is. Maar er zijn een paar tonen blijven hangen. Ten eerste dat het om de mens gaat – gaarne accoord: zie boven, ten tweede, dat die mens van een aantal gebieden weet heeft, die zich slecht voor een deellijn tussen links en rechts lenen. Vallen de kunsten daaronder? En de godsdienst? Ik ben geneigd ja te zeggen, want hoe individueler belevenis, hoe minder deelbaar, hoe minder in verband staand met de voortgang der tijden. Maar ik ben ook geneigd te zeggen: neen. Want de vorm, waarin het kunstbesef zich uit is een duidelijke – soms zelfs het meest illustratieve – voorbeeld van de stijl van een bepaalde tijd. En is de vorm, waarin het geloof, zeker in een geloofsgemeente, geuit wordt, te denken „zonder smet van taal of teken?" In het indrukwekkend juli-augustus nummer van Wending proberen protestanten alle projectie af te stropen van hun godsbeeld. Dat is een moeizame zaak omdat er nu eenmaal in woorden over geschreven moet worden. Het gaat ook hier om de weg van de vliedende abstractie naar de concrete werking – als ik het geheel mag profaneren. Dat is in wezen een ideologisch vraagstuk: de formulering van een ideeënwereld, die past op de maatschappij en die daardoor leidt tot de formulering van normen en eisen, aan die maatschappij te stellen. Het is een kwestie van vorm en inhoud, van een voortdurend wisselende vorm waarin de inhoud tot beleefbare geconcretiseerde realiteit kan worden, tot „moraal" zelfs. Die wisseling is niet van vandaag op

morgen, want de ideeën zijn de overbrengers van verleden cultuurgoed. Hun „historische" functie is die van accumulatoren. Zij slaan niet op de werkelijkheden van vandaag, maar worden er mee geconfronteerd. Uit die confrontatie — het spreken, het schrijven, het denken — ontstaat een losvast geheel dat als ideologie richting kan geven. In de hierboven genoemde godsdienstige contekst eventueel ook als „theologie": en daar marcheren Meertens en Delfgaauw de Nieuwe Stem binnen. Is „geloof" rechts? Ik zou dat suggereren, zegt Delfgaauw, want ik heb het in één kolom onder het woord rechts geplaatst. Hij ziet dat mijn lijstje niet deugt, en dat is net datgene wat ik er mee beogen wilde: de fout in deze starre opsomming te laten voelen — het is niet mijn schuld als de beide vorige opponenten de indruk maken zich wél aan die kolommetjes te willen houden.

Het lijstje deugt dus niet — goed het geloof is niet rechts — neen: het hóéft niet per se rechts te zijn. Voornaamste getuige door Meertens voor de balie gebracht: „de Doorbraak". Ze ziet er slecht uit, maar dat komt omdat ze maar half gelukt is. En dat nu is weer een ideologische kwestie. Maar zachtjes praten, want dat weet ze zelf niet. Ze denkt n.l. dat het socialisme, waar ze mee samen leeft, geen ideologie heeft en ze beseft niet, dat de vele kerken waarin ze geboren is, juist kort daarvoor een nieuwe theologie ontvangen hadden. Ook Meertens, hoe anders overigens dan Kruithof, denkt mij te veel in constanten als hij zegt: „Er zijn politiek linkse christenen. Die politiek linkse christenen konden in de Partij van de Arbeid beter terecht dan in de voornaamste voorgangster, de S.D.A.P., maar nu blijkt die P.v.d.A. rechts te zijn en is ze voor hen niet meer aantrekkelijk". Gaat wie zo schrijft niet voorbij aan het feit, dat de doorbraak na de oorlog geproclameerd kon worden, omdat de socialisten de *geestelijke* ballast overboord wilden zetten, om zich nu alleen nog maar met de *practische* politiek bezig te houden? Zakelijke beslissingen zouden in de politiek de doorslag moeten geven, de een komt daartoe van een protestants, een ander van een roomskatholiek een derde van een humanistische achtergrond. In die beslissingen, zo heet het, zijn sommigen vooruitstrevend, anderen conservatief: maar dat zijn empirische benamingen meer dan sjibbolets, al kan niet ontkend worden dat het

netjes stond om progressief te zijn, tot 1950 in de P.v.d.A., daarna er buiten.

Het is deze ontkenning nu van de ideologie, die het Nederlandse socialisme heeft uitgehold. Alle practijk zonder oriëntatie op de ideeënlijn, die met verleden en heden rekening houdt, is politiek tot behoud van het verworvene — zakelijke politiek-rechtse, achteroprakende politiek. Zij is een vorm, die zich vult met al datgeen wat op een bepaald tijdstip aanwezig is en die zich als een plastic zak naar die inhoud voegt. Wat ik met ideologie aanduidde voegt zich niet zo vlot aan de wisselingen. Vorm en inhoud zijn er onderscheiden ongescheiden één. Men kan ook zeggen: ze zijn samen een sociologisch begrip. Zoals dat b.v. uit het lijstje blijkt, opgemaakt na een onderzoek onder studenten in Massachusetts naar de verhouding van confessie en koude oorlog. Ik citeer uit de N.R.C. van 27 juli j.l., die op zijn beurt weer de Science News Letter als bron vermeldt. „De Rooms-katholieken onder de studenten waren verreweg het meest fel anti-Castro, anti-communistisch, anti-ontwapening en voor de bouw van schuilkelders.

In volgorde van minder naar meer buigzaam volgen dan na de Rooms-katholieken, Protestanten, Joden, Unitarians (vrijzinnigen) en atheïsten. Dit is dezelfde volgorde als die van minder naar meer feitenkennis over de politieke kwesties".

Kan wie dit leest nog zeggen: geloof is niet rechts? Dat kan hij alleen als hij deze sociologische categorieën uit zijn kennismogelijkheden uitsluit, als hij — als Delfgaauw doet — vorm en inhoud wél scheidt. Houdt dit voorbeeld in dat geloof niet links kan zijn? Natuurlijk niet. Het geeft alleen aan, dat in de verhoudingen in Massachusetts déze combinatie voorkomt. In andere verhoudingen is een andere mogelijk. Zo gauw het om een maatschappelijke manifestatie gaat zal zich echter altijd de inhoud in de een of andere vorm ervan voordoen: één of andere ideologie.

Nu is het zeer wel mogelijk, dat zeer verscheiden gelovigen en ongelovigen in een bepaalde maatschappelijke situatie tot een ideologische manifestatie van gelijke aard komen. Het ligt zelfs voor de hand, dat tussen bepaalde linksen en rechtsen een amalgaam ontstaan kan — ook los van het oude links en van het oude rechts — maar geen

midden-positie innemend, doch in wezen toch weer links: de critiek die ze oefent is niet zonder rationalisme te denken, de normen die zij aanlegt liggen in de als irrationeel beleefde sfeer van de mensenrechten. Het begrip „doorbraak" duidde anno 1945 op de mogelijkheid van zulk een samentreffen. In dit verband dan dus in socialistische en partij-politieke zin.

Die doorbraak is, voor wie verder kijkt dan de cijfers van de verkiezingsuitslagen, mislukt. Ze is mislukt als een manifestatie van het nieuwe links, en dus heeft men toen in de nieuwe partij tot vervelens toe met die doorbraak als politiek verschijnsel een reclamecampagne bedreven. Werkelijk onderzoek en formulering van de gronden van enigheid bleef echter achterwege: men bleef in de boven genoemde zakelijkheid steken. Mogelijk had men, indien er toen over de socialistische ideeënwereld ad fundum gesproken was, een aantal notoire doorbrakelingen moeten afwijzen — waarschijnlijk had men er op een later tijdstip een groter aanhang voor terug gekregen. Op het huidige tijdstip n.l. nu opnieuw de partijverhoudingen bevroren zijn en daarenboven de verschillen vervaagd. Mogelijk ook had men indien men destijds de doorbraak een degelijker fundament gegeven had, weten te voorkomen dat een aantal intellectuelen gedoemd werd tot een slechts individualistisch links zijn, waardoor zij hun contact met het politieke leven moesten verliezen.

Er zijn verschillende redenen waarom destijds de ideologische laag niet is aangeboord. De voornaamste was wel van tactische aard. Uitgaand van de valse mening, dat de socialistische ideologie een linkse hebbelijkheid was, heeft men haar opgeruimd. Menend: nu kan ieder rechtgeaard gelovige binnenkomen. Men zag niet dat ze een eigen plaats heeft, deze „ideologische laag": zo ergens tussen wereldbeschouwing en practische politiek in: contactpunten van deze beide niet alleen, maar vooral ook een contactpunt waarin de socialistische idee en de kennis van de maatschappelijke ontwikkeling in grote lijn elkaar beroeren. Men liet wat er nog was aan theorie en symbool afsterven en doodde daarmee zowel alle theoretische benadering onder socialistische visie als de practijk van de maatschappelijke strijdbaarheid. De politieke positie dicteerde de

socialistische idee. En de politieke positie werd per slot bepaald door de maatschappelijke situatie van zich vormende bureaucratische bestuurslichamen voor staat en maatschappij.

Wat die ideologie dan wel inhoudt? Moeilijk te zeggen, ten eerste omdat het niet om ideeën gaat, maar om een activiteit, die direct mét die ideeën verbonden is, om de gezindheid dus, die men mij n.b. verwijt te verdrinken in de begrippen. Ik durf dus nauwelijks nog meer, en alweer, over begrippen en ideeën te schrijven. Want dat werkt het al ontstane misverstand in de hand; als ik het toch doe dan onder dit voorbehoud — als een „enerzijds". De andere zijde is de daadwerkelijke solidariteit, politiek: met de vrijheidstrijd in Afrika en Azië, menselijk: gewoon met „de naaste".

Het gaat hier om de inhoud van „Links". Een inhoud, anders naar mate men van positie verandert — accoord Wertheim — maar dan toch wel, althans dat bedoelde ik, een inhoud van blijvender aard dan de wisselvalligheid van voor- of achteruit aanduiden kan. De ruimtelijke beeldspraak kan tot bizarre figuren leiden; laten we er niet teveel waarde aan hechten, maar laten we het eens worden over het zoeken naar een formulering voor de „linkse ideologie" — die eenheid van gedachten en practijk dus, die óns als normatief voorkomt, en waarin we ons geplaatst weten aan één bepaalde kant in het europees denkend handelen. Die kant noemen we links. Dat is een van huis uit negatief woord. Het zet zich af tegen het tastbare, dus ook het aanstootgevende rechts. Of het daarom ook dadelijk provocatief moet zijn? Ik geloof het niet — dat geeft er iets gewilds aan, om niet te zeggen iets haatdragends: een psychopatisch element, dat de strijder te pas komen kan, de strijd minder. Er zit wél altijd iets in van een eigenwijs uit de pas lopen, een nonconformistische openheid, die zich kritisch keert tegen hen die denken dat er niets te verbeteren is op de wereld. Het gelooft dus in de mogelijkheden van menselijk ingrijpen ter correctie van menselijke misstanden. In onze, met het kapitalisme zich tot één geheel organiserende wereld, is dat in de eerste plaats oog hebben voor die wereld als geheel. Het betreft hier uitdrukkelijk niet de vraagstukken van die mens van het westen, die, in zijn directe

omgeving levend, geen heil in ideologische bindingen kan constateren. Zo iemand doet, als hij overigens wel kritisch is, de beslissende stap nét niet. Hij is de Vrijzinnig Democraat van 1900 die de arbeidersbeweging met sympatie volgt, maar „toch een burgerman" blijft.

In de tweede plaats uit zich dit vertrouwen in het menselijke handelen op een reeks van manieren, die ik net even anders dan mijn discriminanten zou willen aanduiden. In een principieel aanvaarden van planning, Wertheim, al keurt ge niet alle planning goed. Een ingrijpen ook dat, dacht ik, in zijn vertrouwen op resultaat niet als onchristelijk mag worden geduid, Meertens: ge schrijft toch zelf in een blad, dat dit vertrouwen koestert — ook al schrijft ge dát? Een aanpakken van mens en samenleving, Sonja Prins, dat niet in se betekent, dat de menselijkheid besnoeid wordt al zeggen de rechtsen dat (inclusief voormalige linksen die liberalen heten). Een optreden dat mogelijk is, Kruithof, omdat het in het technisch patroon van onze huidige maatschappij ligt en niet simpelweg een zaak is van de overwinning der arbeidersklasse. Het gaat om een scheppen van een vorm, Delfgaauw, die bij de inhoud van het menselijk leven in het komend tijdsbestek hoort. Het gaat om de polarisering in de als te vreedzaam veelal beschermde verhoudingen: één die de apathie doorbreekt — maar alleen effectief doorbreken kan, Valkenburgh, wanneer we tot een beeld kunnen komen dat de critische individuen tot een macht weet te binden — een beeld (een ideologie in *mijn* gebruik van het woord) dat met de dynamiek der historie geladen is, en dat dus zijn eigen veranderlijkheid in zichzelf meedraagt.

Daarmee is niet veel gezegd vindt ge? Accoord, ik haast mij nog met twee duiten voor het roodfluwelen kerkezakje. De eerste draagt Delfgaauws beeldenaar en heeft als opschrift „Waarde" — welke is niet helemaal te lezen want ze is al oud, maar zonder twijfel waardevol. De ander geeft het beeld van Kruithof — en ze is zonder twijfel gesneden, want het woord „vooruitgang" staat niet meer helemaal op de rand.

Het is u nog te weinig, ik zie het. Ik wil wel meer geven, maar het is waarschijnlijk eerst nodig de onderlinge waar-

den van ons aller duiten te vergelijken om ze te kunnen optellen. Dan immers is een som te maken, die mogelijk een som van tegendelen is, maar waarin, naar ik vertrouw voldoende eenheid steekt om die tegendelen dialectisch en niet alleen maar speels te verbinden.

Aan de Nieuwe Stem dan de taak in de komende jaargangen van deze punten uitwerkingen te geven — op détails tot nieuwe confrontaties te komen en aan de hand van deze nog grotendeels impliciete linkse norm het gebeuren in de wereld te volgen en tot activiteit te stimuleren.

O. Noordenbos

TOCH WEL LINKS

Het gaat in de voorafgaande discussie voornamelijk om de vraag of het begrippenpaar links-rechts zin heeft of nog zin heeft en zo ja, wat het begrip links dan inhoudt of welke noties er mee verbonden zijn. Over wat rechts betekent, heeft men zich niet druk gemaakt. Uiteraard niet, omdat het algemeen aanvaard wordt als een statisch begrip, als pleidooi voor en verdediging van het bestaande. Links is het dynamische, progressieve element en verwant met een zich bewegende politiek-maatschappelijk-culturele mensensamenleving. Links stelt ons voor een juist in haar beweging problematische werkelijkheid.

Nu kan men ook, als Valkenburgh, neen zeggen tussen links en rechts. Hij twijfelt aan de handzaamheid van het begrippenpaar. Hij ziet ook in het aan de orde stellen van het links-rechtsprobleem door de redactie van De Nieuwe Stem een aanwijzing dat ook zij twijfelt aan die handzaamheid, om de politieke en maatschappelijke werkelijkheid van vandaag overzichtelijk te maken. Hij moet echter toegeven dat men ook buiten de redactie van ons tijdschrift met onze problematiek bezig is en ten slotte accepteert hij het verschijnsel links door zelf als typisch kenmerk te noemen het openleggen van wat gesloten en het betreden van wat verboden is.

De Jong had de lastige taak reacties uit te lokken en al heeft hij zich in zijn artikel „Koersen" niet ver begeven in definities, omschrijvingen en voorbeelden van linksheid, hij heeft in zijn antwoord op de verschillende reacties naar mijn smaak voortreffelijk revanche genomen op het hem toegeschreven of verweten spel met de begrippen links en rechts. Feitelijk had met dit antwoord het nummer afgesloten kunnen worden, maar mij was opgedragen een samenvatting te geven; omdat De Jongs antwoord hierin goeddeels heeft voorzien, wil ik van de gelegenheid gebruik maken nog enkele opmerkingen te maken die de samenvatter minder zouden hebben gepast.

Ik ben het met De Jong eens dat de kern van het vraagstuk – in zijn polemiek met Wertheim en Kruithof – ligt in de verhouding tussen de richting en het proces van de historische „vooruitgang", die volgens laatstgenoemden noodzakelijk is en gekend kan worden, èn de individuele mens die daarmee gelukkig moet worden gemaakt, maar er evenzeer door wordt bedreigd in zijn fysiek en geestelijk bestaan, als weerloos object eraan wordt opgeofferd.

Wat wij in dit nummer ter discussie stellen, speelt natuurlijk overal waar tengevolge van een wat zijn aanhangers zelf een integraal marxisme achten, het begrip links problematisch wordt. Enige jaren geleden heeft Henri Lefèbvre, die jaren lang een der voornaamste Marxistische theoretici in de Franse C.P.F. is geweest, na zijn uitwerping uit de partij, een boek in twee delen geschreven „La somme et le reste" (1959), dat 'n soort balans geeft van zijn levensgang en -filosofie. Hij heeft zich daarin uitvoerig bezig gehouden met wat verstaan wordt onder „la gauche" (p. 204 e.v.). Hij is het marxisme niet ontrouw geworden, maar oefent een felle kritiek uit op wat hij het officiële marxisme, een oppervlakkig, een pseudo-marxisme noemt. Voor hem is links een gevoelshouding. „Links, gevoel en geweten, is de verwerping van onrecht, van leugen, van onderdrukking, van onverstand. Het is derhalve een sociaal en politiek geweten, een incompleet maar reëel geweten, ontoereikend maar noodzakelijk". Als links nog altijd is waar het hart is, zoals Sonja Prins schrijft, kan het niet opgaan in welk politiek of maatschappelijk schema, in geen enkele abstractie.

Links is dus niet slechts degene die gelooft in de mogelijkheid van de menselijke vooruitgang (omdat hij nooit kan weten wat die zal inhouden) maar die, wel met een blik op de toekomst, nooit zijn kritisch vermogen prijsgeeft.

Wanneer Kruithof schrijft dat het een linkse grondgedachte is dat de vooruitgang van de enkeling, de sociale groep en de gehele maatschappij slechts mogelijk is door een toenemende democratisering van het totale sociaal-economische en culturele bestel, dan komt het mij zo vreemd voor dat hij zonder meer Cuba, China en Algerije het linkse centrum noemt. Juist door de voorbeeldige democratie daar? Of verschillen wij dan zozeer in wat wij onder

democratie verstaan? Ik waag het nog een keer Lefèbvre aan te halen: „Democratie is geen doel in zichzelf, evenweinig als vrijheid van discussie dit is voor wetenschap en kennis, maar een middel in strikte zin, een voorwaarde en onmisbaar milieu". „Zonder democratie bederft alles, ook het socialisme".

Op wat Delfgaauw en Meertens te berde hebben gebracht is, naar ik meen, De Jong even ernstig ingegaan als op zijn vorengenoemde opponenten. Ik zou hierbij deze kanttekening willen plaatsen dat, als wij spreken over geloof (en ongeloof), wij beter doen ons te houden, niet aan het begrip geloven in abstracto, maar aan wat voor 'n gelovige christen geloof is. Daarom komen wij niet veel verder met een uitspraak van Delfgaauw, dat ieder mens die iets doet, een gelovige is. Ik ben het met hem eens, wanneer hij betoogt dat maatschappelijke progressiviteit niet afhankelijk is van al of niet christen-zijn. Ik zou er aan toe willen voegen, niet hoeft te zijn. Maar niet eens ben ik het met hem, wanneer hij Marx een vergissing toeschrijft, omdat hij het verschil tussen fenotype en genotype van de godsdienst niet heeft doorzien. Voor Marx was het eenvoudig niet mogelijk de arbeidersklasse te bereiken, zolang haar sterke band met het heersend kerkgeloof, dat een sociale functie vervulde, niet verbroken was. Wij kunnen Marx' ontwikkeling niet losmaken van de kritiek op het christelijk geloof door Feuerbach. Natuurlijk is er sindsdien veel veranderd, maar historisch gesproken lijkt het mij moeilijk te bestrijden, dat juist door de radicale kritiek van Marx en wat hieruit is voortgevloeid het langzame proces op gang is gekomen, waardoor juist het heersende geloof (het fenotype) zich is gaan bezinnen op het genotype, wat blijkbaar nog steeds niet ten einde is gebracht. Het is de harde politieke en maatschappelijke werkelijkheid die de gelovigen dwingt tot herziening van de implicaties die zo vanzelfsprekend in het fenotype leken opgesloten te liggen. In dit opzicht is de confrontatie van het Poolse katholicisme met het daar zich ontwikkelende, wat men zou kunnen noemen „open" marxisme, bijzonder boeiend.

In het maandblad Polish Perspectives van mei 1963 staan twee artikelen, het ene geschreven door een marxist: „Marxist view on catholicism" en het andere door een

katholiek: „Believers and non-believers". We moeten daarbij in het oog houden dat organisatorisch de kerk in dit zo overwegend rooms-katholieke land zich in de afgelopen jaren nog heeft versterkt, zowel wat het aantal priesters als kloosterlingen betreft. Behalve kerkelijke bladen zijn er ook die door lekengroepen worden uitgegeven en volgens de schrijver van het tweede artikel aanvaarden deze groepen de in Polen doorgevoerde sociale veranderingen en bepleiten zij de noodzaak van samenwerking tussen gelovigen en niet-gelovigen voor gemeenschappelijke socialistische doeleinden. De voornaamste trekken van het toenemend „open katholicisme" zijn tolerantie en bereidheid waarden te aanvaarden die niet noodzakelijk afgeleid worden van de christelijke traditie en — wat zeer belangrijk is — een consequente verwerping van de „integralistische" houding in onderscheiden vormen. De marxistische schrijver legt er de nadruk op dat de kloof tussen christendom en de arbeidersbeweging niet overbrugd kan worden door een „kerstening van het socialisme". Socialisme in zijn meest representatieve vorm is en zal materialistisch blijven en hij besluit dat het niet de beschaving is die zich moet aanpassen aan het christendom, maar het christendom moet zich aan de moderne beschaving aanpassen. Welk christendom zal dit kunnen doen, zouden wij aan Delfgaauw willen vragen, het genotypische of het fenotypische?

De Nieuwe Stem heeft een discussie als deze niet voor het eerst gevoerd, al is het niet in deze vorm. In 1951 heeft een onderlinge mondelinge discussie in de redactie, ten dele over een soortgelijk gegeven, geleid tot een artikel dat tot titel had: Zeven kaarsjes voor de vrijheid van Azië, Europa, Amerika. Als men dit artikel, geschreven in de vorm van een gesprek tussen zeven partners, nog eens overleest, valt het op, 1e dat de wereldsituatie wel verschoven, maar niet essentieel veranderd is, 2e dat in de redactie vrij duidelijke verschillen, tot tegenstellingen, toe aan de dag traden, 3e dat toch wel iets van wat men links kan noemen de redactie samenbond. Dat kon tòen in De Nieuwe Stem, dat kan en moet nog kunnen in dit blad. Zulk een blad moet er zijn, waar principiële tegenstellingen ter discussie worden gesteld, van rechts en van links. Toch zegt het niet neen tussen beide — het blijft toch wel links.

INHOUD:

Ter afbakening 573
Fr. de Jong Edz.: Koersen 575
W. F. Wertheim: Links-rechts op een bewegende aardbol 585
Bernard Delfgaauw: Dialektiek der progressiviteit 599
P. J. Meertens: Links en rechts 604
J. Kruithof: Links en rechts 610
P. Valkenburgh: Neen zeggen tussen links en rechts 622
Sonja Prins: Contra-koers(stellingen) 631
Fr. de Jong Edz.: In de pas en uit de pas . . . 636
O. Noordenbos: Toch wel links 649

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*
- 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden:
  Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd, Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
  Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
  Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
  160 pag. en uitslaande illustratie *f 3,75/Bfr. 60*
- 10 NEDERLANDSE VERHALEN van Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven Membrecht, Louis Ferron, M. Revis, Theo J. van der Wal en Pearl van der Loeff.
  124 pag. *f 3,50/Bfr. 55*
- SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a. Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
  104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties *f 2,80/Bfr. 40*
- KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van:
  Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*
- DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
  120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties f 3,25/Bfr. 45.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN — Telefoon 05120-2641 — Giro 801077